

1940 Üheksateistkümnes aastakäik Nr. 5

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Joh. V. Veski

Peatoimetaja

J. Mägiste

V. Niilus

Toimetussekreter

A. Kask

Tartu 1940

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. A. Raun, Prof. E. A. Tunkelo 70-aastane	85
2. A. Saareste, Sõna <i>kilu</i> algupärast ja sisetunnus <i>i</i> -st	86
3. J. Viiret, Adverbi <i>üpris</i> algupärast	106
4. E. Koit, Eesti heliliste ahtushäälikute helitusest	109
5. Mitmesugust:	
A. Vinkel, N. Andersoni <i>Häme</i> etümoloogia	116
R. Laanes, Vastuseks V. Tauli'le	118
J. V. V., Keelelisi küsimusi-kostuseid	120
Résumés — Summaries:	
1. A. Saareste, Sur l'origine du mot <i>kilu</i> et sur les radicaux en <i>i</i>	105
2. J. Viiret, Sur l'origine de l'adverbe <i>üpris</i>	109
3. E. Koit, Voiced Consonants <i>l, m, n, r, v</i> in Estonian	116

E. A. Trunkelo.

Professor dr. E. A. Junkelo'le

tema 70-nda sünnipäeva puhul

pühendab

käesoleva numbri

Akadeemiline Emakeele Selts

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Rüütli 24, III kord.

Talitus:
Akad. Kooperat., Ülikooli 15, t. 20-63.

Prof. E. A. Tunkelo 70-aastane.

Eemil Aukusti Tunkelo (kuni 1901 Ekman) sündis Längelmäel 27. IV 1870. Filosoofia kandidaadi eksami tegi ta 1895, fil. litsentsiaadiks sai ta 1908, samal a-l ka dotsendiks Helsingi ülikoolis. Soome filoloogia adjunktiks oli ta a-st 1923 alates (adjunkti kohustetäitjaks juba varem), erakorraliseks professoriks 1933—1938.

Teaduslikke uurimisreise on Tunkelo teostanud järgmiselt: keeleteaduslik uurimis- ja rahvateaduslik kogumisreis setukeste juurde 1900, õpireis Eestisse 1922, keeleuurimisreis äänisvepsa alale 1932.

Tunkelo teaduslikule tegevusele on iseloomustav selle eriti silmatorkav objektiivsuse taotlus ning põhjalikkus. On ta ju ainulaadsete tähenduslooliste uurimuste „Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apuglossana“ (VII + 278 lk., 1908, väitekirj) ja „Alkusuomen genitiivi absoluuttisen nimen apuglossana“ (XII + 224 lk., 1919—1920) autor. Neis esitatakse ilmselt tühjendav ülevaade algsuome adnominaalse genitiivi funktsioonidest, rakendades A. Noreeni keeleõpulist süsteemi (nimelt staatus- ja kaasusmõistet). Igaiüks, kes on veidigi lähemalt tegelnud kaasuste funktsiooni probleemiga, on võinud nentida raskusi, mis tekivad tühjendava analüüsi taotlemisel juba ühegi keele piires. Raskused on aga hoopis suuremad, kui on tegu võrdleva uurimusega, mille tarvis ei ole ühtlaselt kättesaadavat ainestikku võrreldavaist keeltest ja millel puuduvad ka eeltööd. Kõigist neist takistusist hoolimata on Tunkelo oma ülesande väga õnnestunult lahendanud, vajalikke eeltöid ise tehes. Niiviisi on ta soo-

ritanud tähtsa pioneeritöö seni uurimata alal. Tunkelo muudest teaduslikest töödest mainitagu siinkohal eriti järgmisi eri brošüürina ilmunuid: „Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihteluista itämerensuomalaisissa kielissä“ (146 lk., 1938) ja „Vepsän kielen astevaihteluttomuudesta“ (44 lk., 1938). Need kaks läänemere-soome häälikuloo huvitavamaid ning raskemaid küsimusi käsitlevat uurimust on öieti eeltöödeks Tunkelol pikemat aega teeksil olevale vepsa keele häälikuloole, millest tohiks kujuneda üks põhjalikemaid uurimusi läänemere-soome häälikuloo alal üldse. Tunkelo muust uurimistegevusest tuleb veel esile tõsta tema tööd germaani laenude uurimise alal.

Soome keele-elu korraldusest on Tunkelo juhtivalt osa võtnud. Kahtlemata on ta kõige väljapaistvam soome õigekeelsusmees. Tema selle-alalised kirjutised on avaldatud enamasti „Virittäjä“ veergudel. Ta on juhtinud soome rahvakeele sõnaraamatu ainestike kogumistööd, olles a-il 1899—1916 Soome Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna sekretäriks. Ka Sanakirjasäätiö tööst on ta juhtivalt osa võtnud. Tunkelo avaldas ka hoolsasti koostatud soome murdeainestike kogumisvahendi „Suomen kielen keräilysanasto“, mis ilmus a. 1899 ja vastas prof. Setälä tolleaegsetele kogumissuunitlustele.

Palju jõudu on Tunkelo pühendanud Soome Kirjanduse Seltsile, kus ta oli sekretäriks 1910—1927. „Virittäjä“ peatoimetajaks oli ta 1897—1899 ja 1909—1926. Kotikielen Seura's on ta olnud tegev sekretärina, abiesimehena ja esimehena. Ka Soome-Ugri Seltsi juhatusel tööst on ta pikema aja jooksul osa võtnud. Muu hulgas on Tunkelo tegev olnud ka emakeele õpetajana, nimelt 1902—1909.

Prof. Tunkelo kogu elu on olnud pühendatud objektiivse teadusliku töö teenimisele. Kahtlemata võime temalt peale juba nimetatud vepsa häälikuloo veel muudki kaaluvat rikastust loota meie teadusele. Selleks jõudu ja edu!

A. Raun.

Sõna *kilu* algupärast ja sisetunnus *i*-st*.

Eesti keeles ja teistes lmsm. keeltes on teatavasti rohkesti konstateeritud laensõnu naaberrahvastelt, hoopis vähem on aga leitud meiepoolseid keelelisi mõjustusi võõrkeeltes. Neist viimastest äratub tähelepanu üks sõna, mis laenatud

* Peajoontes esitatud Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 1939. a. detsembris.

nähtavasti eesti keelest peaaegu kõigi meie naabrite keeltesse ja mis teatud määral tuttav ka kaugemal Euroopas. Selleks rännuhimuliseks ja kuulsaks sõnaks on ühe väikese kala, *Clupea sprattus* L. nimetus *kilu*. See esineb kõigepealt balti-saksa keeles Eestis ja Lätis kujul *Killo*, sinna tunginud juba XVIII s-l¹, kuigi Hupel'i Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland (a. 1795) seda veel ei tunne. Samuti juba XVIII s. lõpul esineb seda sõna ka saksa kirjakeeles². Eestist põlvnevad ka läti *kilis*, *kilka*, *kilates* 'kiluräimed'³ ja vene *килька* 'väike silgu tõugu kala, Tallinna ümbruses pütav, *Clupea latulus*', *килен* 'väike siig, kala' (viimane esineb vn. olonetsi murdes, kuhu ta laenatud vist soomest, vt. Dal' Tolk. Slov.)⁴, missugune laensõna ühes Eesti vastava kalatootega on üle kogu Vene riigi laialt tarvitusel. Nähtavasti vene keele kaudu on sõna rännanud ka poola kirjakeelde ja Varssavi ühiskeelde (*kilka* 'Clupea sprattus') ja ukraina ning serbia keelde. Meie keelest on see sõna imbinud ka jidiši kirjakeelde: *kila* 'kilu', pl. *kilas*, dim. *kilkə*, pl. *kilkə's* (P. Ariste andmeil).

Läänemeresoome keelte piirkonnas ei esine see sõna mitte ainult eestis, vaid ka soomes kujul *kilo* 'väikekala, kalakudu'⁵, ka 'sprott', *salakan*, *särjen kilo*, liitsõnas *kilo-haili* 'kilu, Clupea sprattus' ja diminutiivina *kilonen* 'väike siig'⁶ (soomest laenatud ka lapsedes kujul *gilot*, *gilok*) ja vadjas (vdj. Jõepära *кило-aili* - *кило-haili* 'kilu'). Ta puudub aga liivis ja teistes sõsarkeeltes.

Kuigi sõna *kilu* on praegu üldeestiline (muidugi peamiseks esinemisalaks mereranna kihelkonnad), ei tunne

¹ Vt. V. Kiparsky Fremdes im Baltendeutsch (1936) 43.

² V. Kiparsky tsit. t. 43.

³ Vt. V. Thomsen BFB 261. — Sõna puudub Endzelin-Mühlenbach'i sõnaraamatus.

⁴ Vt. J. Kalima Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen (1919) 117.

⁵ Selles tähenduses see sõna soomes esinevat Suursaarel, Viiburi, Koivisto, Turu ja Pori ümbruses, Längelmäel, Sääksmäel ja Kivennapal; vt. Irén N. Sebestyén Az uráli nyelvek régi halnevei (1935) 75.

⁶ Vt. E. Lönnrot Suom.-Ruots. Sanakirja; ka Lisävihko, sub voce *kilo*.

eesti vanem kirjakeel seda nähtavasti kauemat aega, sõna puudub Mülleril, Stahlil, Gösekel, Hornungil, 1739. a. piiblitõlkes, samuti Hupeli sõnaraamatu mõlemas (1780. a. ja 1818. a.) trükis. Esmakordselt näib seda sõna tarvitavat oma ajakirjas alles O. W. Masing (Marahva Näddala-Leht 1825 11): „Nendats on ka luggu kiloräimega“. Järgnevalt noteerib seda E. Ahrens oma grammatikas (1843), lk. 117: „*kilo räime* der kleine Strömling“. Sõnaraamatuist registreerib seda esmakordselt Wiedemann (1869): *kilu*, g. *kilu*, *kilu-silk*, k.-*räime* 'kleine Strömlingsart (*Clupea sprattus* L., Meletta vulgaris Val.)', sellest dim. *kilukene*, korrates seda ka sõnaraamatu teises trükis. Tähelepandav ometi, et saksa keelsed trükkteosed tsiteerivad seda eesti sõna juba tunduvalt varemini, millest võiks järeldada sõna *kilu* esinemist juba XVIII s. esimesel poolel või keskel mingis eestikeelses trükises. Nii märgib J. L. Fischer Versuch einer Naturgeschichte von Livland 1778 (1. tr.) 124 (nr. 228): „Külloströmling, estn. Rüllofildud“⁷.

Kilu-sõna algupära kohta on esitatud järgmisi seletuskatseid: E. Ahrens oma grammatikas lausub: „*kilu-räime* der kleine Strömling, vom F. *kilo* Herbstzeit, in welcher er gefangen wird“, arvestades nähtavasti Renvall'i sõnaraamatus (1826) Kajaani murdest tsiteeritud annet *kilo* 'tempus autumnale quo folia arborum decidunt, G. Laubfallszeit', *kilon aika* it., Lönnrot'il *kilo* 'löffall' (lehelang). Kuigi sügis tuleb pärispüügi ajaks arvesse enam kilude kui räimede ja muude kalade puhul, teeb selle seletuse tõenäotuks sõna *kilo* 'sügis' puudumine Lõuna-Soomes ja haruldane esinemine vist üksnes Põhja-Soomes⁸. Ralf Saxén FUF XII (1912) 113 kaldub seda sõna soomes rinnastama sm. sõnadega *kilo* 'läige, refleks' ja *kila*, *kilu*

⁷ Sellele on allakirjutanu tähelepanu lahkesti juhtinud prof. H. Riikojä. — V. Kiparsky, tsit. k., nimetab esimeseks saksa keelseks allikaks, kus leidub sõna *Killo*, Fr. S. Bock'i Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost- und Westpreussen (Königsberg 1782—1785).

⁸ Seda *kilo* ~ *kele* sõna Põhja-Soomes on peetud laenuks lapi keelest (< lp. *čalo-*), vt. Fr. Äimä JSFOu. XXV 17, 57.

'kiim(alus)', *kiluta* 'jooksus olla, kiimelda', missugust sõnaperet on Karsten tuletanud alggerm. tüvest **zēlu-*, *zīlō-* (vrd. sks. *geil*). Selle etümoloogia pooldajad peaksid aga kõigepealt tõestama, et *kilu* muude kalade seast silma paistaks oma soomuse erandliku kiiskavuse, läikega (mis aga zooloogide arvates tõele ei vasta) või jälle, et see kalake oleks erakordselt kiimal, mille otsustamiseks puudub aga kaluritel ja loodusteadlastel küll vist võime. J. Mägiste *o₁*, *e₁*-dem. 22, on küsimärgi all tuletanud meie sõna algkujust **kil⁽⁸⁾-o₁*, selgitamata ligemalt, mis tähendusliku tüvega oleks meil siin tegemist. Õige hiljuti veel on *kilu* ühendamist sm. *kilo* 'läik, helk' sõnaga võimalikuks pidanud Irén N. Sebestyén, tsit. t. lk. 75, tähendades, et „*Kilu* nime kandjad väikekalad on sädelevat, läikivat värvi“.

Ülalesitatud väga küsitavaid seletamiskatseid silmas pidades sõandaks allakirjutanu diskussiooni alla pakkuda järgmise etümoloogia võimaluse:

e. *kilu*, sm. *kilo* < **kiloi* < **kaloi*, s. o. *kala* + dim. sufiks (*o*)*l*, nõnda siis 'kalake, väike kala', vrd. eriti sm. praegust tähendust 'väikekala, kalakudu'. *Kilu* ongi teatavasti söödavate, toitlusele tähtsate merekalade seast kõige väiksem või üks kõige väiksemaist, seega kalapüügi tähtsuse seisukohast on väiksus⁹ sellele kalale nimelt eriomane joon, mis võiski põhjuseks olla selle nimetuse andmiseks.

Selles seletuskatses aga nõuaks erilisemat põhjendust tüve esimese silbi *a* muutumine *i*-ks.

Keeleteadlaste peres praegusel ajal ollakse teatavasti ühel meelel, et kõnehäälikuil võib olla sümboolseid väärtusi, et keeles on olemas häälikusümboolikat. O. Jespersen oma teoses „*Language*“ on pühendanud terve XX peatüki sellele nähtusele, viit liiki häälikusümboolikat eraldades: 1. häälejäljendused ehk kõlamaalingud e. onomatopöad

⁹ Rahva algelisemat käsitust selle sõna suhtes valgustaks järgm. juhtum: kui kord õhtulauas minu 5-aastane poeg küsis kala ja temale pakuti laual olevat kilu, siis ta põlglikult tähendas: „See pole ju kellegi kala, see on niisugune pisikene kilu!“

(eestis näit. *kilin, kahin, müra, pauk, matsud, kõha*; vahest ka kõla omaduste nimetusi, nagu vahekord *hele — tume*), 2. hääletekitajate nimetused (eestis näit. *kägu, ronk, kaaren, peoleo, õõbik, meigas*, võib-olla ka *karhu > karu, uss, -i*), 3. liikumise kujustused (eestis näit. *laputama, rap-sama, kutistama — kõditama, liblikas, libe*), 4. meeleolusõnad (eestis näit. *mossis, mühkam, jõmmis, molu*, uenduslik sõna *nõrdima* oma tegelikus tähenduses 'norgu vajuma, julgust kaotama' pro 'põlastama') ja 5. suuruse ja kauguse nimetused. Kõnesoleva sõna puhul huvitab meid eriti viimane liik häälikusümboolseid sõnu. Nimetatud teoses, samuti oma artiklis „Symbolic value of the vowel *i*“¹⁰, näitab O. Jespersen, kuidas hääliku *i* varal erisugustes keeltes, olgu sõnade tüves või sufiksites, väljendatakse sagedasti väiksust, vähesust, lühidust, peensust, nõrkust, tähtsusetust, feminiinsust, lühiaegsust või kiirust. Ta mainib, et mitte asjatult pole Swift nimetanud kääbuste maad *Lilliput*'iks ja hiiglaste maad *Brobdingnag*'iks ja prantsuse keemikud loonud terminite *sulfaat* ja *nitraat* (*sulfate, nitrate*) kõrvale uued nimetused *sulfiit* ja *nitriit*, et märkida keemilise toimingu nõrgemat astet. Nimelt *i*-häälik oma väikese suuavause tõttu assotsieerub kõnelejal väiksuse mõistega, häälikud *u, o, a* aga vastupidi suurusega. See avaldub ilmekalt näit. Meinhof'i tähelepanekuis Aafrika keeltest, kus kõrgete toonidega väljendatakse väikest, madalatega aga suurt.

Ka G. v. der Gabelentz teoses „Die Sprachwissenschaft“ 1901 (2. tr.) 223, on märkinud, et „Batta keeles on kolm, ilmselt suguluses olevat sõna 'roomama' tähenduses: *džarar* üldiselt, *džirir* väikestest olevustest, *džurur* suurtest või kardetud elajatest tarvitatud. Ka siin näib vokaali kõrgus ja sügavus tähenduslik olevat kujutletava eseme suurusele, kuna harilikult malai keel orgaanilist vokaalidevaheldust ei tunne“. Äsja on seda nähtust

¹⁰ Ilmunud ajakirjas „Philologica“ I 1922, täiendustega O. Jesperseni artiklite kogus „Linguistica. Selected papers in english, french and german“ (Copenhagen 1933) 283—303.

ja üldse häälikute kujustavaid võimeid esile tõstnud Ameerika algelanikkude keelte puhul ka C. H. de Goeje artiklis „Laut und Sinn in Karibischen Sprachen“¹¹, näidates, et kaliñalased Guyanas eelistavad *i*-häälikut väikese, õhukese või lühiaegse mõiste väljendamiseks (lk. 338). Páris hiljuti on ka Czesław Kudzinowski¹² rõhutanud soome keele puhul, et kõrgevokaalsed sõnad tähendavad alati asjade ja tegevuste väiksema, peenema omaduse määra-astet, või t. s. nõrgemat, õrnemat liikumist või väikest asja, tagavokaalsed sõnad aga suuremat, jämedamat. — Meile lähedaste keelte alal on seda nähtust ms. puudutanud J. Mägiste artiklis „Kuvailevasta kielestä“¹³, mainides diminutiivsõnu nagu sm. *pikku*, e. *pisuke*, *tilluke*, vps. *piñ*, sm. *tippa*, e. *tiba*, *tsipake*, *tilk* jt., kujustavaid paralleelsõnu nagu sm. *mullin mallin*, *himp'hamppua* (vrd. e. *impamp* 'veidrik, naljamees, vigur'!), e. *vinta-vänta*, *pilla-palla* jne. ja vahekordi nagu sm. *hitto* ~ sm. *murdhotto*, sm. *kiverä* ~ *kovera*, sm. *litteä* ~ *lattea*, sm. *litkiä-latkia*, sm. *liikata* ~ e. *luugata*¹⁴, sm. *nuoskea* ~ e. *niiske*, e. *ahne* ~ e. *ihne*, eL *kikas* ~ eP *kukk*, sm. *ikkuna* ~ *akkuna*. Muidugi, toonitab O. Jespersen¹⁵, ei avalda *i* mitte alati või igalpool väiksust (võib olla ka vastupidist, näit. ingl. *big* 'suur' ja *small* 'väike', lä. *dižs* 'suur' ja *mažs* 'väike'); *i* puhul on olemas assotsiatsioon hääliku ja tähenduse vahel, olgugi et *i* vastavais sõnades ei tarvitse olla mitte alati algupärane, vaid sõnad, milles *i* esineb või *i* on mõnest muust vokaalist kujunenud, pääsevad keeles väiksuse mõistet hõlpsamini väljendama, nad pääsevad võitluses muude sünonüümidega võidule¹⁶.

¹¹ Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacq. van Ginneken (Paris 1937) 335—339.

¹² A finn maganhangzó-hangrend (Budapest 1939) 19, 48.

¹³ Valo VII (Porvoo 1928) 1470—1471.

¹⁴ E. *luukama* puhul on siiski võimalik ka *loŋkka* > *lõkka* > *lückka*; vrd. *hõngas* > *oŋgäs* > *ügäs* (: *ükkaD*).

¹⁵ Linguistica 285.

¹⁶ Vrd. Linguistica 285.

Kasutades O. Jespersen'i poolt esitatud rikkalikust¹⁷ ainekust osa ja juurde lisades omi tähelepanekuid, saaksime isegi samadest keeltest vähesuse ja suuruse, kitsuse ja laiuse, peenuse ja paksuse, seega siis kvantitatiivsete vastandmõistete häälikusümboolse väljenduse kohta järgneva pildi:

	VÄIKE	SUUR
kreeka:	<i>mikrós</i>	<i>makrós</i>
ladina:	<i>minimus, minor, micidus</i>	<i>magnus, maximus, grandis</i>
albaania:	<i>picër</i>	<i>i madh</i>
itaalia:	<i>piccolo, piccolo</i>	<i>grande</i>
hispaania:	<i>chico</i>	<i>grande</i>
prantsuse:	<i>petit, chetif, mignon</i>	<i>grand, gros</i>
inglise:	<i>litle, tiny, wee, slim; bit, 'tükike, raasuke, väike münt'; pitch 'täpp, punkt', tip 'tipp, väike and'</i>	<i>large, tall, hug, grand [kuid big!]</i>
hollandi:	<i>min</i>	<i>groot</i>
rootsi:	<i>liten, litet, lilla</i>	<i>stor</i>
saksa:	<i>minder, winzig</i>	<i>gross</i>
mustlase ¹⁸ :	<i>tikno, tikni</i>	<i>báro, bári</i>
eesti:	<i>pisike, pisut, pisi-, til-luke; pihu ~ kihu, püre, tiba, tibu, piisk, ribu 'peenike vihm', tipp, -u, tikik, -u (< rts. sticka), kidu 'peenike lumi'</i>	<i>suur; patakas, pank, purakas, lahmakas jne.</i>
soome:	<i>pikku</i>	<i>suuri</i>
ungari:	<i>kis, kicsiny; csibe 'tibu'</i>	<i>nagy</i>
lapi ¹⁹ :	<i>peHccijn^N, si.ema</i>	<i>õä-wla^H</i>
polüneesia ²⁰ :	<i>titi, sisi, iviki, kii, liliki, süsti, liki, jii</i>	<i>mae, sore, fa, lahi, lasi</i>
melaneesia (Tongoa) ²⁰ :	<i>kiki, riki</i>	<i>lapalapa, nggawata</i>
malai (Timor) ²⁰ :	<i>isa</i>	<i>lapai</i>

	KITSAS, PEEN	LAI, PAKS
ladina:	<i>strictus, exiguus</i>	<i>latus, largus, amplus; crassus</i>

¹⁷ Linguistica 286—300. — Sedasama küsimust on puudutanud ka J. Mägiste tsit. teos. 210.

¹⁸ Eesti mustlaskeel, dr. Ariste suuliste teadete järgi.

¹⁹ Vt. E. Lagercrantz Lappischer Wortschatz (1939) nr. 4320 b, 4537, 4613.

²⁰ Vt. Anthropos XIV—XV 91 (s. v. *great, small*), W. Churchill The Polynesian Wanderings (Washington 1911) 229. Need andmed on lahkesti muretsenud prof. U. Masिंग.

KITSAS, PEEN

LAI, PAKS

prantsuse:	<i>exigu, exile, mince, ét- riqué, fin; fine, subtil</i>	<i>large, ample, vaste, spa- cieux; gras, massif</i>
inglise:	<i>strict, thin, slim</i>	<i>broad, wide [loe: uaid], fat</i>
mustlase:		<i>fardo, fardi, grūbo</i>
eesti:	<i>kitsas [kuid ahtake!], riba, lipsjas, kiud, (piit- sa) piuk</i>	<i>lai, avar, lahe, paks, lõuna-eesti pad'a = põh- ja-eesti padi, matsakas, rammus, maokas</i>
ungari:	—	<i>tág 'lai'</i>

See nn. „kvantitatiivne mõtlemine“ (B. de Courtenay²¹) ehk õigemini kvantitatiivne suhtumine avaldub ka morfoloogias, nimelt väiksust märkivais vormitunnustes, diminutiivsufiksites, näit. eesti ja lmsm. (o)i, (e)i (ema: emm, -e < *em[m]ei, koda: kodu < *kotoi, puna: punu < *punoi jne.²²), kreeka -io-, it. -ino, -iglio, hisp. -ico, -illo, ingl. -y (baby, Dicky), -kin, -ling, ung. -i (bárány 'lammas': bari 'väike lammas', madár 'lind': madarka 'väike linnuke', csibe 'kanapoeg': csibi, csibikem 'kanapojuke, tibuke'). Paljudes (ms. eriti Aafrika) keeltes i-sufiks märgib naissugu, näit. romaani keeltes -itta, -ina, sks. -in, kr. -issa jne.²³

Tähelepanu väärib, et i esinemine tüves, mille algu-pärases tähenduses täiesti puudub vähesuse mõiste, võib kaasa mõjuda, et sõna hiljem omandab diminutiivse tähenduse. Nii näit. sõna *miniatuur* tähendas algselt pilti, mis maalitud miniumiga, s. o. punase värviga, nüüd aga kõigis keeltes väikeseformadilist pilti, lühikest proosateost²⁴.

Tüve esimese silbi avara suuavausega kujundatud tagavokaali (või ka madala esivokaali) teisendamist diminutiivsust märkiva i abil leiame eesti keeles ka muudel juhtudel. Kõigepealt tulevad siin arvesse säärased liikumist, liigutamist, kõlamist või helkimist tähendavad paralleelsed verbid nagu *liputama* — *laputama*, *siputama* — *saputama*, *sikutama* — *sakutama*, *kriipima* — *kraapima*, *ripsima* — *rapsima*, *nippima* — *näppima*, *kilksuma* — *kolksuma*, *vil-*

²¹ Vt. Prace Filologiczne XIV (1929) 210.

²² Vt. ligemalt J. Mägiste *oi-, ei-*deminutiivid läänemere-soome keelis.

²³ Vt. O. Jespersen *Linguistica* 294—299.

²⁴ Vt. O. Jespersen *Linguistica* 301.

kuma — *välkuma*, *nirisema* — *nõrisema*, *sihisema* — *sahisema* jne., kus eelmised, *i*-lised variandid näivad tähendavat liikumist, kõla jne. väheldaselt, vähemas ulatuses ja ka kiiremalt, järgnevad aga laiemalt, tugevamalt, suuremas ulatuses ja ka aeglasemalt. Vrd. ka ung. *zireg* — *zörög* 'plirisema — plärisema', *dirmeg* — *dörmög* 'pirisema — porisema', *izeg-mozög* 'edasi-tagasi liikuma'²⁵. Järgnevalt kuuluvad siia ka vastavad substantiivsed teisedid nagu *lipid* — *lapid*, *kriips* — *kraaps*, *kilks* — *kolks*, *kila* — *kola*, *vilge* — *välge*, *nire* 'väike vedelikuvool' — *nõre* 'suurem vool, voolus', *rimps* — *rämps* (Hel), ei *kippu* ega *kõppu*, *nipped-näpped* jne., samuti partiklid²⁶ nagu *kilpa-kalpa*, *kipa-kapa*, *kiiga-kaaga*, *liga-loga*, *lipi-lapi*, *pilla-palla*, *silga-solga*, *sirr-sorr*, *tikk-takk*, *tipa-tapa*, *virpi-värpi*, *vinta-vänta* jt.

Et see *i*-ga teisendatud diminutiivne tüvi ei esine eesti keeles mitte ainuüksi, tohiksid kinnitada järgmised enama või vähema tõenäosusega ühendusse seatavad paralleelkujundid :

1. a) *kidur*, *-a* 'nõrk, haiglane', *kidu*, g. *kidu* - *keo*, *kide*, g. *kide* 'haiglane olek', *kiduma* 'haiglema, põdema' - sm. *kitua* 'kiduda, kidur olla, põdeda' ~ TrmTammispea *keður*, *-a* (~ *kidür*) 'haiglane, poolhaige, kidur'. — b) ~ ?? *kadal*, *-a* 'nõrk, lõtv, kehv' : *kadalad silmad* 'pilusilmad, kissisilmad (samaaegu vähese nägemisvõimega)', *k. odrad* 'vilets, halvasti kasvanud oder', *kadal maa* 'maapind, mis kardab nii märga kui põuda', *selle lapsega on kadal* (vrd. Wied.), kirde-eesti (VJg, VNg, Lüg, Jõh, Vai; hv. Jõe, Kuu) sõna, vististi laen soomest, esineb praegu harilikult ütluses *katalat silmat*, *katala silmidega (silmiiga, silmiega)*²⁷ ~ sm. *katala* 'vilets, armetu, alatu'.

²⁵ Nendele on allakirjutanu tähelepanu lahkesti juhtinud dr. J. F a z e k a s.

²⁶ Teisest seisukohast käsitleb sääraseid sõnu M. G r a m m o n t *Traité de phonétique* (1933) 379.

²⁷ Piibli uuemaiski tõlkeredaktsioonides esinev „Leal olid maddalad silmad“ (1. Moos. 29, 17) võiks põhjeneda mingil vanemal soomepärasel või kirde-eesti murdelisel tõlkel, mille esialgne „kadalad silmad“ kui mõistmatum väljend on asendatud sõnadega „(Leal ollid) maddalad silmad“ (nõnda juba piibli 1739. a. trükis).

2. a) eL *kikas*; *kikkaš*, *kikkaš* 'kukk, coq' ~ lv. *kiķ*, pl. *kiķkiD*, *kiķkūD* id. — b) ~ eP *kukk*, -e 'coq' ~ eL *kukas* (Wied.) ~ sm. *kukko*, aun., vps. *kukoi*, vdj. *kukke*.

Kogu sõna on muidugi kuke häälitsusest tuletatud, nagu paljudes muudeski keeltes. Esialgelt (hilises algsoomes juba vähemalt murdeis, millest võrsusid eL ja lv.) siis vist *kikkaš*, *kiķ* 'väike kukk, noor kukk', mida aga hakati peagi tarvitama üldse kuke kohta, nagu sagedasti praegugi kutsutakse kiitvalt, heatahtlikult vanematki hobust varsaks, täiskasvanut lammast talleks, restoranides vanematki seapraadi pörsapraeks, kana — kanapojaks. Mõlema teisendi leviku jm. kohta vt. LV I 86, *i* ja *u* vahekorra kohta vt. J. Mägiste *o₁*-, *e₁*-dem. 22.

3. a) *kikk*, -u (*kiķ*, g. *kiķki*) 'õhuke ja kitsas leivakild, viilak, piki tervet leivapinna ulatust, kuid ainult²⁸ üleemisest või alumisest küljest, ühes ülemise või alumise koorukesega lõigatud'. Sõna esineb eL-s (näit. Pst, Hls, Rõn, Kam, Võn, Ote, Kan, Urv, Rāp) ja kohati Põhja-Tal (MMg, Kod). — b) ~ *kakk*, -u 'leib, leivapäts, kook' ~ sm. *kakkara* 'kakk, päts; mullapahkar'.

4. a) *kile*, g. *kile*, '(naha või liha) kiud': *kilet ajama*, *kilet maha ajama* 'nahka nülgima, nahal lihapoolset külge lihakiududest vabastama', *mao-kile* 'diafragma' (vrd. Wied. Wb.). — b) ~? *kale*, g. *kale* 'silma kae' (Wied. Wb.). Sõna esineb Lõuna-Läänemaal, Põhja-Pärnumaal, Kesk-Viljandimaal, kohati Järvas. ~?? *kalu* 'kae' (Khn) ~ *kõlu* (*kelü*) 'kae' (PärSurju, Hää, Saa, Hls) ~ sm. *kalvo* 'kile, kelme'. Väga tõenäoline siiski, et e. *kale* ja e. *kalu* (< *kalvo*) on algupäralt kaks eri tüve ja sõna *kale* on *kae* (< *kaihe*?) ja *kalu* kontaminatsioon, sest ta esinebki osalt mõlema levikualade vahemail.

5. a) *kilu* 'Clupea sprattus'. — b) ~ *kala* 'piscis' (vt. lk. 89).

6. a) *kipp*, -u (Sa, Muh, Han, Var) 'väike kapp, kibu (kuni 1½ liitriline)' ~ *kipp*, -i; *kiṽ*, g. *kiṽpi* (eL) 'vähem

²⁸ RõnSoontaga teatel tähendab ka üldse leiva äärest (ka külgeosast) lõigatud servakest, palakest.

või suurem (2—4, kohati ka 1—5 liitr.) kapp' (selle kõrval eL idaosades sõna *kapp* üldse puudub, esineb aga *käsik*, *käšk*, kohati 'kapp', kohati 'kibu') ~ sm. *kippa* ~ *kippo* '(kaevu) ämber, pang, kapp, lüpsikibu'. — b) ~ ?? *kapp*, -a (eP; eL -s ainult läänes) 'suurem (1½—3½ liitr.) puust, kõrvaga nõu vedeliku tõstmiseks' ~ sm. *kappa* 'kapp (¼ külimittu)' ~ aun. *kappu* 'veekapp'.

Mõlemat sõna on, tõsi-küll, seni hoitud lahus ja peetud eri algupäraga vanemaiks germaani laenudeks: *kipp* < germ. *skip* 'nõu, laev'²⁹ ja *kapp* < germ. **skapa-*, **skappa-* 'nõu, anum'³⁰. Kui need etümoloogiad tõesti õigeks osutuvad, siis vähemalt eesti murdeis kohati kujunenud tähenduslik vahekord *kapp* 'suur kapp' ja *kipp* 'väike kapp, (joogi) kibu' on tekkinud tüvevokaalide *a* ja *i* häälikusümboolsest suhtest. Mõlema sõna kohta vt. ka LV I 248—250. *Kipp* ja *kibu* vahekorra kohta teisest seisukohast vt. ÕES Toim. XXX 619.

7. a) *kirts*, -u, -i 'väike korts': *nina on kirtsus*; *otsa-esist kirtsutama*. — b) ~ *korts*, -u 'volt': *riie on kortsus*, *näo kortsud*, *riie on kortsu läinud*; *riiet kortsutama*. — Mõlemad on kujustava iseloomuga sõnad.

8. a) *kitkuma*, *kikkuma*, eL *kitsuma*, *kitsume*, *kitskuma*, *kitškma* 'välja katkuma, välja kiskuma, rohima' (vrd. Wied. Wb.) ~ sm. *kitkedä* id. (ka krj., aun., ld., vps., vdj., lv.) ~ lp. *gäsket* 'kitkuma, noppima' ~ mrd. *kotškoms* 'rohima' (vrd. mrd. *kotškams* 'noppima, koguma; valima')³¹. — b) *katkuma*, *kakkuma*, *kakma*; *katkema*; *katki*, *kački*, *kačti*, eL *kačski*, *kačtik* 'puruks' ~ sm. *katkoa*, *katketa* (ka aun., vps., vdj., lv.) ~ ? mrd. *kotškams* 'noppima, koguma; valima' ~ tšr. *käške-däm*, *kuške-däm* 'katki käristama, lahti rebima' ~ votj. *kvatškan* 'katki käristama'³².

Mõlemat sõna on seni, ms. Y. H. Toivonen'i poolt, hoitud lahus, kuid nähtavasti ainult lmsm. keeltes esineva tüvevokaali (*i* ja *a*) erinevuse tõttu. Kaugemais sugukeel-

²⁹ Vt. Setälä Bibl. Verz. 41.

³⁰ Vt. Y. H. Toivonen JSFOu. XXXIV, 2 17—18.

³¹ Vt. Y. H. Toivonen FUGr. Inl. Affr. 124.

³² Vt. Y. H. Toivonen FUGr. Inl. Affr. 122—123.

tes juba puudub 1. silbi vokalismis vahe. Võimalik, et *i*-line diminutiivne teisend (*kitsk-*, *kittk-* 'midagi väikest katkuma, vähesel määral katkuma, kiirelt katkuma') on tekkinud alles lmsm. keeltes.

9. a) *lidu* 'allasurutud, mahavajutatud olek': *läks lidus mööda*; *aed on lidus*; *kõrvad lidus*; *juuksed, suled on lidus*; *pane vihud lidusse*; *puud lidusse laduma* (vrd. Wied. Wb.), PärUM *littu maha pañDUD* 'viltu m. p. (näit. aia teivastest)', *littu va.ə0B* 'vajub kokku', JõhKün mõist. *tēnis tērsa ja rattas rasva, littu linu ja pinu puid*, ... (lõpposa kõnelejal ununud; vast.: muistne tõrvahari pea harjamiseks) ~ ? *liduma* (Sa) 'jooksma' (< ? vn.³³). — b) ~ ? *ladu* 'laotud virn'; *laduma* 'virna paigutama, kihtidena panema', sm. *latoa* id. ~ *laduma* 'jooksma'. Sõna *laduma* peab Y. H. Toivonen JSFOu. XXXIV, a 20 germani laenuks.

10. a) *limpama* 'lonkama' (Wied. järgi teise jala lähemuse tõttu), *limp*, -a 'lonkamine', *limp-jalg* 'lonkur' (eL idamurrete sõna); *limbak-rätsep* (RõnSoont.). Plv murrakus *limppaṁma* näib tähendavat vähem intensiivset lonkamist kui selle sünonüüm *likkantaṁma*. — b) ~ *lompama* (eL läänemurrakute — Pst, Trv, Krk, ka idas Plv, kohati — Tor — ka eP sõna) ~ *lumpama* (Hi) 'lonkama', *lomper*, *lombak* 'lonkur'. — Sõna on laadilt muidugi kujustav. Mõlema teisendi (*limpa-* ja *lompa-*) esinemisest samas murdes on praegu teateid ainult Plv-st. Algselt vist esines samas idioomis vahekord *limpama* 'pisut, kergesti lonkama': *lompama* 'tugevasti, raskesti lonkama'.

Vrd. ka UrvVaabina *liṅkkama* (~ *limppama*) ~ eP *lonkkama*.

11. a) *lipp*, -i (eL) 'õhuke lauake, liistak, vankrikartsa otspulk, vankrikartsa sõlg', ka paralleelsõna sõnale *lapp* (vrd. Wied. Wb.), NõoL *lippi* 'aia roikad', *lippistaid* = *laṁtaid*, RävV *lip* (pl. *lippi*?) *tsuzatṁš läbi* 'hui pistetakse läbi (põrandariide kudumisel)', MMg *aṁjā lippiṁkud* 'püstaia kitsad püstlauakesed, lipid', SaaRa *kellä lip*, -i 'pendel',

³³ *liduma* < vn. *лпемы-* kohta vt. J. Mägiste EK II (1923) 34—35.

Plv *lippeline aia* 'püstpulkadest aed', Han, Vig, Hää, Hel, San, Võn, Röp *soä lippits* 'soasulane, soakukk (õhuke pilpake, millega lõngu soa piide vahelt läbi tõmmatakse)', RõnSoont. *soä lipme* 'soa piid', *aijä lipme* 'kuusevarvad, mis aia rõhtpuude vahele põimitakse'. Küsitav, kas siia kuulub vdj. *lipittsa* 'lootsiku kappel, viskar'. — b) ~? *lapik* 'lame, labidakujuline, tasaste külgedega'; *lapiti* 'lameda küljega, rõhtsalt, lamedalt' ~ *lapp*, -i 'lame': *kangast lappi panema*; *lapi vikatiga lööma*; *hobune käib lapi*; *lappama* 'lamedaks tegema, lamedalt panema' (Wied. Wb.).

12. a) *lirts*, -i, -u 'väheldane pritse, purse': *sülje lirts*, *süllitas kaks lirtsu*, *lirtsuma*: *kingad lirtsuvad kalossides*; *suu lirtsu*; *oad lirtsuvad hammaste vahel* (Wied. Wb.). — b) ~ *lorts*, -i, -u 'lartsakas, suurem tükk midagi märga, suurem pritse, purse': *tati lorts*, *lume l.*; *jalad lortsuvad mudas*; ~ *larts*, -u (Pä) 'rikki läinud jook, äravisatav vedelik' (vrd. Wied. Wb.), *lartsakas* 'jäme vihmapiisk, lai lumehelvet' (vrd. Wied. Wb.). — Mõlemad sõnad on kujustavat laadi. Vrd. ka *sirts* ja *sorts*!

13. a) *niru* 'peenem näru, kiud, õhem kalts': *kaltsu niru*; *kass on päris niru* (kui ta väga kõhn on) ~ ? sm. *nirhata*, *nirhaista* 'marrastada, marraskile kriimustada'. — b) ~ *näru* ~ *naru* 'närts, narts, kalts, vilets jäanus, vilets olevus': *riide närud*, *inimese näru* ~ ? *närida* ~ sm. *närhetä* 'närida'.

14. a) *pine*, pl. *pined*, Hi, Sa, Muh, edela-Lä, Pä rannakihelkondade ja Jõe sõna, esineb tähendustes: 1. '2 jala pikkused (hrl. jõhvist) sidemed, paelad, mille varal võrgulina ripub selise küljes, mis kalapüüul ühest paadist ulatub teise' (vrd. Wied. Wb.), PhlPal *pinè on lühige*, *peàB ołsp jaikpmx*; KäiSelja *võřou pinèd on võřou linà ja pèlmitze palà vahèl*; KhkKal *sè on pinè võrk*; Põikõrkvere *veřou binèd*, *ons_sol pinè leřca?*; 2. 'kaht eset ühendav kitsas side; kiud, näit. murtud putkel, roopillil jne.', MusPanga *noà tuř o à kukkumas*, *pisine pinè ořjàB vèl*; *kõis o katti õrund*, *pinè peàB vèl*; Pha *paļjās pisičkà pinè on vèl vidamvs*; ndr *eñk viřs eñk mis asi tahàB*; Muh *pinè peàB*

*veel kirjdi; üks pisičke pinè peab vél, muĩdũ õ leŕg ühnã kalki minemas; Aud miš,se pišse pinè sìn tẽb vahel, leikka å!; 3. 'kitsas peenike, pael või nõõr, mis naiste riietesse tõmmatakse, kroogete ja voltide korrashoidmiseks (plisseeritud kortsudele õmmeldi pahupoolele pinẽD voltide paigalhoidmiseks)' (HääKabli); 4. 'kahekordne õmblus sär-gil', VarHelmküla *st pinè o lahti lãin*; 5. 'peenike kord (= kile) õlekõrre peal', JõeRum *pinè õn nisukke pienikke korõ mis õn olẽ korrel piãl*; 5. 'kitsas puulist ukselaudade vahepraol' (Sa)³⁴. — b) ~ ? *pune*, g. *puneme* 'palmik, keerdside, jãme lõng, kokkukeerutatud osa nõõri jaoks', *pune lõng* 'nõelelõng, lõng sissevedamiseks' (vrd. Wied. Wb.). — See ühendus tuleb küsimusse muidugi üksnes sel korral, kui sõna *pinè* esialgne tähendus on 'peenike p u n u t u d s i d e'.*

15. a) *piňk*, g. *piňgũ* (Vig), *piňgõ* (Mih) 'peenike koht lõngas': *piňgolezel leňgãl õ piňgõD sehẽz* (Mih) ~ *ping*, -a ~ -u 'peenem koht lõngas' (vt. Wied., kus aga see tüvi on ekslikult ühendatud tüvega *ping*, -u 'pinevus') ~ *pinks*, -u 'midagi hästi väikest': *hãdle p.*, *viimne hinge p.* (Wied. Wb.); *piňgoolene* 'tükati liiga peenike (lõnga kohta)' (Mih). — b) ~ *pank*, -a (ka *pangas*) 'suur tükk': *mulla p.*, *maa on pankas*, *jã pangad*, *pae p.* jne. — Vrd. ka *pump*, g. *puňbõ* 'jãme koht lõngas': *leňgãl õ pump sehẽz*, *puňbolene leňg* 'tükati jãmedate kohtadega lõng' (Mih).

16. a) *rida* 'ligne', 'sõõruaed metsas' ~ lv. *ridã* 'puu-, haohunnik, risu' ~ sm. *rita* 'lõks, hundiauk', *rija* 'korratus, sõõruaed metsas' (vt. L. Kettunen Lv. Wb. 336, a). — b) ~ ? *rada* 'rida, vööt, jalgte, jälg': *kũlvi r.* (-k. *rida*), *jalg-r.*, *tal on rada taga*. ~ sm. *rata* 'tee'. Sõna on peetud J. J. Mikkola ja K. B. Wiklund'i poolt vanemaks germ. laenuks, vt. E. N. Setälã FUF XIII 436. — Algselt siis vististi *rita* 'väike rida, väike rada', *rata* 'suurem rida, suurem rada'. Kui mõlemad sõnad siiski osutuvad etümo-loogiliselt lahus olevaiks, siis on võimalik sõnal *rida* eestis

³⁴ Vt. G. R ä n k Saaremaa taluehitused I 42: „Ainult hilje-mini, kui uks kuivas, lõõdi hõredaksmuutunud laua vahedele kitsad puulistud (*pinẽd*) peale“.

tähenduse kujunemine 'ligne' sõna *rada* mõjul ja *i:a* vahekorra tõttu.

17. a) *risu* 'prügi, puru, ränk, rämps' : *kõik kohad risu täis, mere risu* 'õhukesed killud esimesest jääst, kui tuul selle järele on purustanud' (vt. Wied. Wb.) ~ sm. *risu* 'oksa-
risu, raag, oks, hagu' ~ vps. *rizud* 'nartsud'. — b) ~ ? *rusu*
'jämedam puru, varemed' : *hoone rusud, kõik asjad peksti rusuks, vana rusu* 'vana murtud inimene' ~ *rusuma* 'purus-
tama, puruks suruma, rõhuma' ~ sm. *rusu* (*rusa, runsu*)
'murdunud kõrs, puru, rämps' ~ vps. *ruzud* 'räbalad'. —
Algselt siis vististi *risu* 'väheldane puru', *rusu* 'suurem
puru'.

18. a) *siba*, g. *siba* (*sibà*) 'mahajäänud rukkiesi, kuru,
saba, händ' (VõnLootvina, Urv, Rõu, Räp) : *üžs sibà
jäi vîl pañda?* (UrvVaabina), ka üldse 'kitsas riba põldu
või riiet' : *kae? mănè sibà täšt rëlvast peřrã um jãnü?*,
üžs sibãkķeņe um vîl kãra nittã? (RõuHurda). — b) ~? *saba*,
g. *saba* 'händ', RõnSoont. *jãi sãppa* 'jäi oma rukkieega
kurusse', *obèze kõideŕti* (rehetallamisel) *sãppa* (hrl. esineb
aga ses murdes *lõmã, uñdriķku aņD* 'saba'), RõnRõn
nũld olet sa sabãn 'oma rukkieega maha jäänud' (kuid :
obèze aņD). — Algupärane vahekord võis siis olla : *sipa*
> *siba* 'sabake, saba ots, saba (tundelisemas stiilivarjundis)',
sapa > *saba* 'saba (neutraalses, objektiivses stiilivarjundis)'.

19. a) *sikk*, -a - -u 'eriti pähkli kobar', 'pähklitupp,
pähkli kihn'. Sõna tarvitusel laial alal Loode-Harjus,
Lõuna-Läänemaal, Põhja-Pärnumaal, Muhus ja Saaremaal :
Kei *pãhkla* (*pãhkle*) *sik*, -a 'p. tupp', HMD *pãhkle* (*pãhkli*)
sikkãd 'p. tuped', Kir *pãhkle sikkid* ~ *sekkid* 'p. tuped',
Kse *pãhël kašvãb sikkade sês*, Var *sik* 'p. kobar', Aud
lũdi pãhklad sikkil sehest vãlla!, Muh *pãhki sikkũd* 'p. koba-
rad' (kuid *mařjã torŕ*), Põi, Jaa *pãhke sikkãd* 'p. kobarad,
p. tuped', VII, Pha, KãrS, Mus, Khk-Kehala *pãhke* (*pãhke*)
sikkũd 'p. kihnud, tuped, p. kobarad'. — b) - *sakk*, -u 'pähkli
kobar', esineb Kesk- ja Lõuna-Saaremaal : Krj *pãhke sak*

³⁵ Wied. Wb. esitab sõna *pãhkla sikk* sõnaartikli *sikk*, -u
'isane kits', all, millega sellel aga vaevalt etimoloogilist sidet oleks.

'pähkli kobar (*p. lüdi* 'p. tupp'), Kaa *sarabu otsõs on pähklo sakküü* (kuid *p. lüdi* 'p. tupp'), Kär lõunaosa *pähki sak* 'p. kobar' (kuid *p. püksid* 'p. tupp, tuped'), Khk kesk- ja lõunaosa *pähke sak* 'p. kobar, p. tupp'. Siia kuulub ka Wied. *sakk, -u*, (Sa, Muh) 'Büschel', *sakus pea* 'sasipea', Lā *sakküü* 'juuksesalgud, juuksed', *veētis tüdrukul sakküü piusse* (karvustades), PlvRosma *laž nigü sak* (g. *sakki*) nārudes ja sasis, sugemata peaga lapse kohta, samuti vist Phl *tõrvä sakküü* 'tõrvased puukännud koos juurtega', Khk *pü sakküü ~ sakküü* 'puukännud ühes juurtega', Rap *sak*, g. *sakki* 'kasvav kuusejäss', Juu *pizikke küzē sak* 'väike näss kuusk' ja sellest tüvest tuletised: Käi (*pü*) *sakkäz*, g. *sakko* 'maa sees olev tõrvakänd (eriti männil)', Tõs *sakkärd* 'juurtega välja kistud känd', Hää *sakkart*, g. *sakkardi* 'puukänd üleskistud juurtega', Saa *ümmer muḍunu pü järük on sakkart*; Wied. *sakk, -u, sakart, -i* (Pä, Lā) 'okslük puutükk, okslik, nässis puu, okslik juur', *sakas* (Hi) 'vana puukänd'.³⁶

Esitatud materjal üldjoontes viitab ilmselt sinna, et siin on tegu algselt sama tüvega, mille *i*-line teisend märgib väikest, *a*-line teisend aga suuremat kimpu, kobarat.

20. a) *sikk, -u*, murd. *-a* 'pukk, sokk, isane kits': *sikud ja lambad lahus, pimesikku mängima, kaljusikk*, lõuna-eesti *mõtssikk* 'isane metskits, hirv', *taevasikk* 'Ascalopax gallinago'. H. Ojansuu³⁷ on seda sõna pidanud laenuks alamsaksast (< *zickel, tsicken* 'kitseke'), märkides, et „eesti sõnas on saksa originaalide derivatiivelemendid [*-el, -en*] kaduma läinud“, mis on aga võõrastav ja teeb selle seletuse väga küsitavaks. — b) *-sokk, -u*, lõunaeestis *-a* 'pukk, isane kits': *metssokk, läks sokujahile ~ sm. sokko* 'sõgesikk' ~ krj. *šokko, -ne* 'pimesiku mäng', Tveri-krj. *šokko* 'mingi mäng'³⁸.

Sõna *sokko* on J. Mägiste *oi, ei*-dem. 108 tuletanud *sõge*, sm. *sokea* 'pime' tüvest (< **sokk(a)-oi*), arvates, et e. *sokk* „vahest algselt on olnud samatähendus-

³⁶ Küsitav, kas siia kuulub ka sm. *sakki* 'tropp, band, kamp, salk, grupp, rühm, klikk' (vt. J. Mägiste SES).

³⁷ JSFOu. XXIII, 13 7.—Vrd. ka J. Mägiste *oi, ei*-dem. 108.

³⁸ Vt. H. Ojansuu KAÄH 46.

liku *sikk*, g. *siku*... semasioloogilise varjundi *sögesikku* (*mängima*)... vahendusel tekkind lk. [= lastekeelne] meelitusn[imi].⁴ See seletus eeldaks eestis häälduskuju *sõkk*, mis puudub aga isegi vadjapärasel $o > e$ alal (lis, Trm, Kod *sõk*). Tõenäosem paistab, et eri algupäraga tüved *sõge* ja *sokk*, mis eestis häälikuliselt on lahus hoidunud, soomes aga l. silbi vokalismilt ühte sattunud, on soomes häälikuliste mõjuvahekordade tõttu hakanud üheks tunduma, mistõttu siis ka algupärasemast sm. sõnaühendusest *sokea sokko* 'pimesikk' (vrd. sks. *Blinde kuh*, ingl. *blindman's buff*, rts. *blind bock*) on arenenud, semasioloogilise isoleerumise tõttu, *sõkko* 'pimesikk'. Sõna *sokko*, *sokk* võiks siis olla algsoomesse ulatuv 'isase kitse' nimetus, millele eestis oleks tüve diminutiivse *i* varal kujundatud teisend *sikk* 'väike sokk'. See esialgsem kvantitatiivne vahekord sõnade *sokk* ja *sikk* tähenduste vahel on hiljem keelest kadunud ja eri murdeis on emb-kumb teisend üldistunud (vrd. *kukk* ja *kikas* vahekorda!).

21. a) *silakas* (Wied. Wb.) = *silk*, -u³⁹ 'räim (Clupea harengus var. Membras L.), eriti soolatult' (vt. Wied. Wb.) ~ sm. *silakka* id. ~ lp. *šilah* 'väike kala'. — b) ~ ? *salakas* 'valgeviidikas (Cyprinus Alburnus); noor ihes (Coregonus las)' (vt. Wied. Wb.) ~ sm. *salakka* id., 'Alburnus lucidus' ~ *salkki* id. ~ *salatti* id. krj. *šalakka*, *šalakki*, *šaluga*, aun. *salaffi*, ld. ja vps. *salag* ~ lv. *salāk*, *salākķāz* 'Stint, tindi-kala'⁴⁰.

22. a) *tilk*, -a 'goutte' ~ sm. *tilkka* 'tilk'; *tilkuma* ~ *silkuma* 'goutter, dégoutter' ~ sm. *tilkkua* 'tilkuda' (sm.-ugri algkeelest põlvnev sõna, vt. Setälä FUF XIII 459). — b) ~ ? *tolk*, -a, -u, -i 'midagi ripnevat, lott' (vrd. Wied. Wb.): *tati tolk*, *rukkid on tolkes*, *elevandi tolk*; *tolknema* 'ripnema; vedelema'. — Algupärane vahekord siis: *tilkka* 'väike tilk'; *tolkka* 'suur tilk, tolk'.

³⁹ Nende sõnade kokkukuuluvuse kohta vt. F. Ä i m ä JSFOu. XXX, ³⁰a 67.

⁴⁰ Selle sõna muudest teisenditest ja algupärast vt. ligemalt Irén N. Sebestyén tsit. t. § 10.

23. a) *tillu* 'emane tall' (vrd. Wied. Wb.), Mär *tillü*, Vig (eriti lsk.) *tillü*, *pizi tillü* Mih *tillö*, 'väike lambatall', Muh *tīl*, g. *tillē* 'lambatall', Var *nōrēd lammaḁ olid lamma tillēd ja vanemaḁ lammaḁ olid uttēd*, Khn *tīl*, g. *tilli* 'lambatall', *lambal oli kaḁs tilli, ükskeik kaḁ taī veī tīl, vaheḁ eij_olē midāgid*, SimLaekv. *tillā-tilla-taī!* (lamba kutsumiseks), PstPalu *tillā* 'meelitusnimi lambale, eriti tal-lele'. [OteNüpli *tillē* 'sigade meelitusnimi' kuulub ühte vist sõnaga *tillu(kke)* 'väike'; siit eraldi on hoitav ka Urv *tsilē*, Rõu *tsilekkene* väikese lambatalle, sõbralikult ka üldse lamba kohta, neis murdeis talle kutsutakse liiatigi voonaks.] — b) ~ *tall*, -e 'agneau' (vrd. sm. *tallo* 'aastane siga'?).

24. a) *viir*, -a, -u (*viirg*, -a, -u) 'jutt, võõt, triip (köver, kumer), rida, veerg': *lauad olid kolmelt viirult seatud, kae viirud, koidu viir* (vrd. Wied. Wb.) ~ sm. *viiru* 'viir, jutt, võõt, joon, triip'. — b) ~? *voor*, -u 'kohane kord, järjekord': *see on vooḁ pārast pandud, lõikus läheb vooḁ*. ~ sm. *vuoro* 'järjekord', kord, järg'.

25. a) *virn*, g. *virna* (*virnus*) 'puust varn, pulk seinas, riiete riputamiseks' (vrd. Wied. Wb., kus seda sõna ekslikult identifitseeritakse sõnaga *virn*, -a 'laotud hunnik', näit. *odra, hao, puu, õle v.*). Praegustest murretest (kindlasti vähemalt Hi, Khk, Jām, Tõs, Juu, Lüg, Krk, Kan, Urv) puuduvad selle sõna kohta andmed⁴¹. — b) ~ *varn*, g. *varna* 'pulk, seinapulk millegi riputamiseks' (vrd. Wied. Wb.): *riiete v., lusika v., sarikate suu-v., rattapõidade suuvarna pulk, vikati v.* ~ sm. *vaarna* 'seinavarn, (palke v. laudu ühendav) punn e. tapp' ~ krj. *voarna* id., vps. *varn* id. — Algupärane vahekord arvatavasti: *virna* 'väike pulk, varn', *varna* 'suur pulk, varn'.

Lisaks ilmseile paralleeltüvedele tüüpi *liputama* — *lapu-tama*, *nire* — *nõre* ja tüüpi *kilpa-kalpa* oleme siis eesti keelest märkinud 25 võimalikku sõnarinnastust, mis võiksid arvesse tulla tüvepaarikutena, milledest üks teisend oleks tagavokaalne (1. silbis sisaldades a-d, o-d või u-d) põhi-

⁴¹ Ka küsimusele ajalehtedes ja AES-i korrespondentide kaudu pole saadud sest sõnast teadet. *Virg* kohta vt. ka L. Posti, L. Hakulinen ja V. Kiparsky, Vir. 1932 47 jj.; 1933 165, 479.

kuju, teine aga sellest l. silbis diminutiivse *i* varal kujundatud diminutiivse varjundiga teisend. Neist ühendustest kõige tõenäolisemad tunduvad või päris kindlad on *kikas* ~ *kukk*, *kikk* ~ *kakk*, *kilu* ~ *kala*, *kirts* ~ *korts*, *limpama* ~ *lompama* (ka *linkama* ~ *lonkama*), *lirts* ~ *lorts*, *niru* ~ *naru*, *pink* ~ *pank*, *sikk* ~ *sakk* 'kobar', *sikk* ~ *sokk*, *till* ~ *tall*, *virn* ~ *varn*, küsitavamaiks juba peaksime rinnastusi *kile* ~ *kale*, *kitkuma* ~ *katkuma*, *lidu* ~ *ladu*, *lipp* ~ *lapp*, *rida* ~ *rada*, *risu* ~ *rusu*, *siba* ~ *saba*, *silakas* ~ *salakas*, *tilk* ~ *tolk*, *viir* ~ *voor*, kuna kõige enam kahtlusi tekitaksid ühendused *kidur* ~ *kadal*, *kip* ~ *kapp*, *pine* ~ *pune*. Neile rinnastutele võiksid eestis kes-teab lisanduda veel vahekorrad *kiha* ~ *kaha*, *ihne* (*ihnus*) ~ *ahne* ja *kiisk*, *-a* ~ eL *kušk*, *-e*⁴². Nagu ainek näitab, on see *i* abil diminutiivide tuletamine lmsm. keeltes olulisemalt eestiline joon, kuigi seda leidub pisut ka liivis (vt. p. 2) ja parajal määral soomes (vt. p. 5 [ka lk. 91.], 6, 7, 16, 17, 22, 23, 25), kus võiksid arvesse tulla veel vahekorrad nagu *ihven* ~ *ahven*, *ikkuna* (murdeti tähendab nimelt 'väikest akent') ~ *akkuna*, *kirmeä* ~ *karmea*, *kitkerä* ~ *katkera*, *kirso* ~ *kärsä*, *lipittää* ~ *lapittaa*, *litteä* ~ *lattea* ja sm. *kihara* ~ e. *kähar*, *kahar*⁴³. Kui neist sõnakõrvutustest osa peaski lõpuks osutuma ekslikuks, jätkuks tosinkonnast kindlamast r nnaastusest küllaldaselt selleks, et muudiski keeltes esineva, seega üldkõnendilise *i* ja *a*, *o*, *u* vahekorra varal kvantiteedi ja avaruse suhet märkimise taustal tõestada eriti eesti keeles, kuid ka laiemalt üldse läänemeresoome keeltes üht huvitava morfoloogilist kujundamisviisi. See nähtus meie vokalisti alal oleks ehk teatud sugulusnähtuseks konsonantismi alal allakirjutanu poolt juba varemalt⁴⁴ esitatud nähtusele, kus diminutiivseid teisendeid eestis on kujundatud tüve-

⁴² Kahele viimasele on lahkelt allakirjutanu tähelepanu juhtinud J. Mägiste. Vt. ka tema artikli lõppu Virittäjä 1936 236—239 ja kirjutist EK 1935 136—143, punkt 1.

⁴³ Nende rööbaskujude enamikule on allakirjutanu tähelepanu sõbralikult juhtinud J. Mägiste. Vt. ka lk. 91.

⁴⁴ Vt. A. Saareste Konsonantide afektiivsest geminatsioonist eestis (ÕES Toim. XXX) 614 jj-d (ka EKA Toim. nr. 12).

konsonandi afektiivse gemineerimise teel. Mõlemad omakorda täiendavad seda struktuuraset pilti, mis meil on eesti keele morfoloogia arengu üldisest tendentsist, kui meele peame, kuidas läänemeresoome keelest eriti eestis on küll rida fleksioonilõppe (gen. $-n > \theta$, akus. $-m > -n > \theta$, part. $-da > \theta$, ill. $-hen > \theta$, instr. $-n > \theta$) foneetilise arengu tõttu kadunud, kuid selle kompensatsiooniks on tüvehäälikute astmevaheldus, algselt puhtfoneetiline nähtus, omandanud tähtsaid morfoloogilisi ülesandeid, tekitanud tüves olles eralduslikke diferentse, mis täidavad sisuväljenduslikke ülesandeid, vrd. nom. *kupo* > *kubu*: gen. **kuþon* > > *koo*: part. **kupoða* > *kubu* (lõunaeestis aga *kupu*): ill. **kupoþen* > *kuppu*.

Andrus Saareste.

Sur l'origine du mot *kilu* et sur les radicaux en *i*.

L'auteur explique le mot estonien (et finnois) *kilu* 'Clupea sprattus' (qui a été emprunté à l'estonien par beaucoup d'autres langues, p. e. l'allemand balte, l'allemand littéraire, le letton, le russe, le tzigane, le yiddish, le polonais etc.) par le *i* de caractère diminutif qui se substituant à la voyelle postérieure du radical a servi à donner un doublet diminutif au mot estonien (et finnois) *kala* 'poisson', étant donné que le *kilu* 'Clupea sprattus' (*kilo* < **kiloi* < **kalo* < *kala* + *oi*) étant le plus petit des poissons comestibles la petitesse constitue un trait distinctif de ce poisson. Ce mode de formation est examiné par l'auteur d'après un procès connu également dans d'autres langues, lequel exprime des rapports quantitatifs, petitesse, étroitesse, finesse, féminité et rapidité avec un radical en *i*. L'auteur apporte encore à l'appui de ce phénomène de dérivation une série de parallèles, considérant comme possibles, avec plus au moins de réserves, les couples de mots:

1. *kidur* 'faible, maladif' ~ ? *kadal* 'faible, chétif', — 2. *kikas* 'coq (< 'petit coq')' ~ *kukkk* 'coq', — 3. *kikk* 'tranche de pain étroite et mince' ~ *kakk* 'pain, niche', — 4. *kile* 'filaments (de peau ou de viande)' ~ ? *kale* 'cataracte (de l'oeil)', — 5. [*kilu* ~ *kala*], — 6. *kipp* 'épuiette' ~ *kapp* 'petit vase', — 7. *kirts* 'petite ride' ~ *korts* 'grande ride', — 8. *kiikuma* 'émietter rapidement, épulcher' ~ ? *katkuma* 'plumer', — 9. *lidu* 'état d'oppression' ~ ? *ladu* 'pile, tas', *laduma* 'empiler', — 10. *limpama* ~ *lom-pama* 'boiter', — 11. *lipp* 'petite planche mince' ~ ? *lapp* 'lame', — 12. *lirts* 'éclaboussure assez petite', ~ *lorts* 'éclaboussure plus grande', — 13. *niru* 'chiffons', ~ *naru, naru*, 'guenilles', — 14. *pine* 'lien mince (tressé?)', ~ ? *pune* 'tresse', — 15. *sikk* 'endroit plus mince du fil' ~ *pank* 'grand morceau', — 16. *rida* 'ligne' ~ ? *rada* 'ligne, sentier, tracé', — 17. *risu* 'balayures' ~ ? *rusu* 'débris, ruines', — 18. *siba* 'restes (de seigle, de lin) (< petite queue?)' ~ *saba* 'queue', — 19. *sikk* 'grappe' ~ *sokk* 'grappe', — 20. *sikk* 'bouc' ~ ? *sokk* 'idem', — 21. *silakas* 'Clupea harengus' ~ ? *salakas* 'Cyprinus alburnus', — 22. *tilk* 'goutte' ~ ? *tolk* 'grande goutte, chose pendante', — 23. *tillu*, *till* 'agnelet' ~ *tall* 'agneau', — 24. *viir* 'ligne, raie' ~ ? *voor* 'ordre, suite', — 25. *virn* 'cheville de patère' ~ *varn* 'patère, cheville de patère'.

Adverbi *üpris* algupärast*.

Muude erijoonte kõrval iseloomustab vana kirjakeelt adverbi *üpris* esinemine. Järgnegu selle kohta mõningaid näiteid vanemalt autoreilt: Müller — *Seve Rachwas laulwat üppris Pehikeste nind hullust* (12, 3)¹, ... *sate waijwatuth nind kaas üpris allawayotuth* (13, 21); *Agenda Parva* — *Omnes se las üppres ristmätä eht enne ristit?* (AP 6, 24); *Turu käsikiri* — ... *se oli üppris suuri hulka rahwast* (28, 10); *Stahl* — ... *üpris kostlikode rihtede kaks hend ehitap* (44, 35), ... *sihs teep temma üpris paljo* (50, 37), ... *üpris rasder sahnut* (L Sp. 10), ... *üpris heh mehle kaks 'sehr gern'* (L Sp. 299), *Summal unnustap sünd üpris kouwe erra* (L Sp. 317); *Markard* — *Se Mucka-Hulka nind Oppijat Sihn ollit üppris uffinat* (137, 17); *Salemann* — *On subrest Urmust helde üppris hehsti* (142, 8); *Creidius* — ... *said nemmad üpris wägga röömsats* (233, 10); *Piibel* (1739) — *Siis wöttis wessi üpris wägga woimust* (Piibel, I trükk, 7)², *Res üpres wägga römufstawad* (528), ... ja *leit Israeli-rahwas leinasid üpres wägga* (1044).

Adverbi *üpris* tarvitamine, vastupidi muudele vana kirja-keele arhailistele joontele (*emmis*, *eränis* 'vaid' jt.), mis näivad hiljemalt XVIII sajandi alguseks kirjapruugist lõpli-

* Toimetus avaldab selle uue, omast kohast huvitava seletuskatse, kuigi sellega on väga raske ühineda. Aluseks võetav sm. redupliktiivpartikkel *ypō* (vt. näit. Vir. 1927 95—99) seniseil teateil ei evi ühtegi samatüübilist (-**ppoi*-, ?-**ppoi*-list) vastet eestis ega saa vist ka siin *üpris*-partiklil oletatavagi esiosana tulla rakendamisele. Mis arvatavasse järjosasse *peris* puutub, siis vrd. EKirj. 1925 480—481, ja EKirj. 1926 258—262. Tähenadatagu, et partiklil *üpris* on olemas autorile tundmata seletus (K e t t u s e antud?), nimelt *üpris* < **ümperinsäk*, mis seniseist seletustest allakirjutanule tundub vastuvõetavalm. *üpris* pro **ümbris* võiks viimases seletuda küll seega, et kõnealune sõna rõhutu partiklina on häälikuliselt erandlikult kulunud.

J. Mg.

¹ Näited on võetud teosest „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi“; numbreist osutab esimene lehekülge, teine — rida.

² Näited siin ja kaugemal on tsiteeritud EKA-i kirjakeele sedelsõnas-
tiku ja prof. Saarestelt saadud andmete põhjal; number osutab lehekülge.

kult taandunud olevat, on kestnud edasi läbi meie kirja-keele hilisemategi arenemisjärkude kuni kaasajani. Seda on tarvitanud Kreutzwald — ... *kui üpris suur ja läikiv sinu keha* (Lembitu 109) — ja seda võime leida (harilikult tarvitatuna küll erilises stiilivarjundis) selliseil kirjanikel kui Vilde — *Puustik oli üpris kena* (Astla vastu 61), *Oi vennike, see on üpris magus põlv!* (Prohvet Maltsvet 572), Mändmets — ... *üpris meelitatav mõte* (Talgud 84), Luts — *Kõik see oli Valterile üpris huvitav* (Õpil. Valter 44), *Üpris huvitav, kuidas Juku nüüd lootsiku kätte saab* (Kirjutatud on 71), Metsanurk — ... *seda oli minus üpris vähe* (Jäljetu haud 17) ja Tammsaare — ... *nad on üpris õnnelikud* (TÕ I 279), *Ning mul on üpris hea meel* (TÕ I 507).

Murdeis näikse adverb *üpris* esinevat harva. Prof. A. Saareste on oma isiklikest kogudest allakirjutanule lahkesti kätte juhatanud ühe rahvakeelse esinemisjuhu — *üpres ilüs* (Käi), mis puhul koha pääl on seletatud, et *üpres* on vana sõna. AES-i murdekogudest on näide — *üpris kinä* (Jäm), mida võiks usaldada, arvestades, et stud. phil. A. Kuke lahkeil teateil adverb *üpris* Sa murdealal pidulikuma sõnana tõesti esineb. Negatiivseid andmeid (prof. A. Saareste lahkeil teateil) on Krj, Muh, Khn, Ris, Krk, Jõh ja Se murdealadelt. Ka lähissugukeelis näikse *üpris* puuduvat.

Sõna algupära kohta on ühenduses Suure Piibli trükis-avaldamisega tehtud tähenduslikkude ja häälikulooliste raskuste tõttu paikapidamatuna tunduv oletus *üpris* < *überaus* ja sellega olevat põhjendatud ka adverb *üpris* väljajätmist piibli mainitud väljaandest. Silmas pidades, et ligi a-ni 1800 oli Eestis teatud ringide üldiseks kõnekeeleks alamsaksa keel ja et laene annab kõne-, mitte aga kirjakeel (vrd. kaunis hilist laenu *piip* < alamsaksa *pipe*), ning et teiselt poolt *üpris* on kaunis vana sõna, sest muidu poleks ta juba XVI sajandiks kulunud, siis peaksime oletuses *üpris* < *überaus* lähtuma alamsaksa kujust **överut*, mis aga kuidagi ei anna kuju *üpris*. Paikapidavamaks seletusvõimaluseks on tee kätte näidanud A. Saareste kirjutises „Agenda

Parva (1622) keelest“ (EK 1938 211), kus üteldakse: „Ühel korral esineb tekstis algupäralt selgusetu sõna *üpris* (*üpres* < ? + *peris* ?): Omnes se laß üppres rißmätä eht enne rißtít? (6), mis Wanradt-Köllil ja Rossihniusel küll näib puuduvat, kuid leidub muudel vanemal autoreil...“. Adverbi *üpris* täpsema tähendusarengu kohta on andmeid napilt. F. J. Wiedemann'il³ on *üpris* tõlgitud 'sehr' ja *üpris wäga* — 'recht sehr'. Ka eespoolesitatud näidete enamikus näikse adverb *üpris* esinevat tähenduses 'väga', üksnes AP üppres rißmätä puhul peame konteksti põhjal adverbile *üpris* andma tähenduse 'täiesti, päris, koguni'. J. Gutsclaffi grammatikas esineb tõlge 'üppris' sõna trefflich puhul. Üksikasjalisem adverb *üpris* tähenduse jälgimine mõõduandvama vanemal autoreil võiks kindlasti tuua lisanäiteid AP-st konstateeritud tähendusele, mis ongi juhtinud oletama *üpris* < ? + *peris*. Selle oletuse järgi adverb *üpris* koosneb mingist esiosast ja sõna *perä* pl. instruktiivist koos 3. persooni possessiivisufiksiga (*peris* < *perin* + *nsä*). Oletuses küsimärgiga edasiantud esiosa seletuseks võiks ühe võimalusena kõnesse tulla soomes esinev adverb *ypö* - *uppo* (ka *ypi* - *upi*, *uppi* ja *ypö*, vrd. Lönnrot'i sõnastikku ja Jännes'e teoses „Suomen partikkelimuodot“ lk. 87—89 esinevaid näiteid, nagu *upi uus*, *ypl yksin*, *uppo rikas*, *ypö yksin* jt.). Arvestades, et adverb *ypö*, *ypö*, *ypl* - *uppo*, *upi* soomes on kõvendussõna ja tähendab 'alldeles; helt och hållet' ning liitub peasõnale reduplikaatiivisõnakesena harilikult assonantsiliselt (*upi uus*, *ypö yksin*) kui ka ilma assonantsilise sarnasuseta (*uppo rikas*, *uppo sokea*), ja eeldades selle adverb *üpris* kunagist esinemist eestiski, võiksime rekonstrueerida **üppö* + *perinsä*, millest haploloogiliselt arenes *üpperinsä* (vrd. *jälle* < **jällellensä*, **jäl-yellensä*) ja sellest pärast häälikuseaduslikku sünkoopi ja muutust -*nsä* > -*s* (vrd. **kolmansi* > *kolmas*) — *üpris*.

Mis puutub vaheldusse *üpris* - *üpres* (näiteid eespool), siis võime siia rinnastada teisigi selletaolisi vaheldusi vanast kirjakeelest — *eränis* - *eränes*, *vallalis* - *vallales*, *ükspäinis* -

³ Ehstnisch-deutsches Wörterbuch (St. Petersburg 1869).

ükspälines jm. Vastavalt siin arendatud oletusele oleks siis *üpris* algupärasem.

Soome adverbile *yppö, ypö, ypi ~ uppo, upi* leidub eestis võimaliku vastena reduplikatiivsõnake *ubi (upi)*, mis AES-i murdekogude järgi otsustades esineb Vai *ostin upi, üs rätsti, miul on upi üs üliskonva seljäs*, Lüg — läks *upi uwwē riegä* ja Jöh — *upi üs* 'tuli uus' — s. o. Kirde-Eesti murdealal ja sealgi nähtavasti üksnes ühenduses sõnaga *uus*.

Wiedemann'i sõnastikus esineb ühenduses sõnaga *upp* problemaatiline lause: *jumal teeb meile uppi head* = Gott überhäuft uns mit Wohlthaten, milles esinev *uppi* näib tähenduselt sobivat vasteks soome kõnealusele adverbile. Adverbi eesvokaalsed kujud on eestis nähtavasti tundmata.

J. Viiret.

Sur l'origine de l'adverbe *üpris*.

On rencontre dans l'ancienne langue littéraire estonienne l'adverbe d'intensité *üpris* — *üpres* signifiant 'très', dans Agenda Parva (1622) également avec le sens de 'complètement, tout à fait'. L'adverbe *üpris* apparaît aussi dans la langue littéraire de nos jours. A. Saareste a supposé *üpris* < ? + *peris* (*peris* < *perin* + *nsä*, c. à d. l'instructif pl. du mot *perä* avec le suffixe possessif de la 3 personne). On développe ici cette hypothèse et on explique *üpris* < *üppö* + *perinsä*, d'où est sorti *üpperinsä* par haplogogie et de là par syncope et changement de *-nsä* en *-s* — *üpris*. L'adverbe *yppö, ypö, ypi-upi* signifiant 'complètement, tout à fait' est connu en finnois (cf. dictionnaire de Lönnrot). On trouve dans le dialecte de l'Estonie du nord-est la particule de redoublement *upi (upi üs* 'tout à fait neuf') et dans le dictionnaire de Wiedemann un *uppi* problématique (*jumal teeb meile uppi head*); ces mots permettent de supposer que l'adverbe *üppö-uppo-upi* aurait été également connu en Estonien.

Eesti heliliste ahtushäälikute helitusest.

Teatavasti jaotatakse konsonante muuseas ka helilisteks ja helituteks. Niisuguse klassifikatsiooni aluseks on häälehuulte asend: kui need vibreerivad, saame helilise, vastasel korral aga helitu hääliku. Seda jaotuse põhjust silmas pidades tekib heliliste konsonantide puhul küsimus, kas häälehuuled funktsioneerivad kogu selle aja, mil teatavat häälikut artikuleeritakse, s. t. kas „heliline häälik“ on alati heliline kogu enda kestusel või esineb siin mõnesuguseid kõikumisi, olenevalt naabrusest ja positsioonist sõnas.

Esitatud probleemile püüabki leida lahendust käesolev töö, mis põhjeneb Tartu Ülikooli Foneetikalaboratooriumis korraldatud katsetel. Aga enne oma materjali esitamist oleks huvitav tutvuda küsimuse seniste lahendus-tulemustega.

G. P a n c o n c e l l i - C a l z i a oma teoses „Die experimentelle Phonetik“, lk. 35 toonitab, et väljendused heliline ja helitu tähistavad ainult välimisi piirjuhtumeid, mille vahel leidub arvukaid vaheastmeid. Kui lasta mitmel katseisikul kõnelda teatud sõnu ja neist võtta kumogramme, selgub, et mõned konsonandid on kogu oma pikkuses helilised, teistel seevastu kas algus või lõpp või ka keskosa. Seega on häälikute helisusaste erinev ja oleneb positsioonist sõnas.

Samas teoses käsitletakse foneetik v. W i l c z e w s k i uurimust labiaalide *p, b, f, v, m* kohta. Iga labiaal oli seoses vokaaliga *i*, nii et konsonant esines kord ühendi algul *mi*, siis keskel *imi* ja lõpul *im*. Tulemustest selgub, et helilisuse aste $\pi = 10$ ainult *imi*- ja *ivi*-ühendeis (s. t. *m* ja *v* on täiesti helilised ainult intervokaalses asendis), kuna muudel puhkudel helilisusaste näitab suuremat või vähemat kõikumist. Samuti tõendab v. W i l c z e w s k i uurimus, et hääliksümbolid (resp. tähed) on paindumata, ainult skemaatilised märgid; pealeselle juhivad nad kergesti eksiteele, kuna nad enamasti tähistavad kas helilisuse positiivset või negatiivset seisukorda ja ei märgi, et näit. *p* ja *b* (heliline *b*) vahel võib esineda terve rida vaheastmeid¹.

Sama küsimust riivab ka M e n z e r a t h'i „Koartikulation“. Autor leiab, et esimene *m* sõnas *mama* on pea-aegu täielikult helitu. Ainult lõpul võib märgata larüngaalkurvil paari kerget vonget, mis tõendab minimaalset helilisust. Sellest napist helilisusest piisab siiski, et *m*-il püsib helilise hääliku iseloom².

Edasi on vastavat probleemi uuritud islandi ja afrikaansi keele piirides. Ka nende keelte puhul on võimalik konstateerida heliliste konsonantide suuremat või vähemat helitust.

Võrdlemisi põhjalikku käsitlust leiab vaadeldav nähtus hiiu murde puhul P. A r i s t e väitekirjas „Hiiu murrete häälikud“. Seal öeldakse muuseas järgmist: „Mõnel hiidlastel ja saarlastel on sõnaalguline helitus nõnda

¹ EF 39 jj-d.

² K 31.

tugev, et kuuljale jääb mulje, nagu oleks hääldatud *hrahà, hlammas, hva gà, hmâ, hnêD* 'raha, lammas, vaga, maa, need'. Eesti keel võib siin seista häälikmuutuse eel, et sõnaalgusesse võib areneda tõeline *h*³. Mis puutub selle helituse põhjusesse absoluutses alguses, siis leiab P. Ariste, et siin on tegemist larüngaalse ja oraalse või labiaalse artikulatsiooni ajalise ühtimatusega. „Oraalselt või labiaalselt artikuleeritakse juba *l-i, r-i, n-i*, resp. *m-i* ja *v-d*, kuid häälehuuled ei ole veel asetunud foneerimis-asendisse, vaid säilib hõngusasend⁴. Mõnikord võime kohata ka sõnalõpulise helilise konsonandi asemel poolhelitust, kuid see on siiski juhuslik ja pole üldiselt omane hiiu murrete enamikule ega ka ühiskeelele, vaid võib esineda ainult isikuti. Seevastu aga helitule konsonandile järgnedes on ka sõnalõpuline *l, m, n, r, v* helitu.

„Helituid ahtushäälikuid tajutakse sageli puhtpsüühiliselt või nähakse üksnes nende moodustamist, sest igakord ei ole neid üldse kuulda. Eriti kuuldamatu on *M*. Kui isikule, kes ei oska eesti keelt, hääldada sõna *leEM* nõnda, et ta ei näe ütleja huultetegevust, annab ta kuuldu edasi *leH* kujul. Mõnes eesti murdes on sõnalõpuline helitu ahtushäälik võinud kaduda üsna reeglipäraselt, näit. leivu murdes, kus öeldakse *pak* gen. *pagta* 'pael', *kak* gen. *kagta* 'kael'. Hiiu murretes võib näit. *Phl-s* kaduda partitsiibi lõpp *N*: *ist ~ istN* 'istunud', *veĭ ~ veĭN* 'võtnud'. Vähenõudlikumas ühiskeeles võib kuulda ka *veĭ* 'võtnud', *ost* 'ostnud'⁵.

Nagu juba varem toonitatud, vaadeldakse käesolevas töös helilisi konsonante *l, m, n, r, v-d* sõna algul (*lipp*), sees (*male, katla*) ja lõpul (*mahl, pudel*). Vastavad katsed on korraldatud 1939. a. teisel semestril ja nende eesmärgiks on saada ülevaadet eespoolnimetatud häälikute kohta eesti ühiskeele ulatuses. Katseisikute valikul on arvestatud nende põlvnemist eri murdealadelt ja niiviisi, et murded oleksid esindatud läänest idapiirini. Suhteliselt põhjalikum ning mitmekesisem on lääne-eestiline ainestik, mille täienduseks oli nende ridade kirjutajal võimalik kasutada veel P. A r i s t e rikkalikke materjali-kogusid. Katseisikuid oli kokku 6 ja nad on elukutselt kõik üliõpilased. Nende hääldust võib pidada normaalseks, võõrastest mõjudest eriliselt segamatuks ning seega iseloomustavaks kogu eesti ühiskeelele.

³ HMMH 250 jj.

⁴ HMMH 250 jj.

⁵ HMMH 252.

Katsetamise juures on kasustatud elektrijõul töötavat kümograafi, mille liikuvale trumlil on nõestatud pabeririba (trasse). Sellele registreerivad alumiiniumnõelakesed vastava mehhanismi vahendusel artikuleerimisel tek-

Häälik	Katseisik	Hääliku kogupikkus	Helilise osa pikkus	π	τ
l-	1	21.3	10.1	4.74	5.26 → 10
	2	17	8.87	5.21	4.79 → 10
	3	14.83	9.2	6.2	3.8 → 10
	4	18.66	9.9	5.3	4.7 → 10
	5	19.3	9.4	4.7	5.3 → 10
	6	15.75	10.9	6.92	3.08 → 10
m-	1	20.7	10.3	4.98	5.02 → 10
	2	18.2	11.2	6.15	3.85 → 10
	3	16.2	9	5.5	4.5 → 10
	4	19	11.3	6	4 → 10
	5	18	10.25	5.7	4.3 → 10
	6	15	6.5	4.33	5.67 → 10
n-	1	17.6	6.6	3.75	6.25 → 10
	2	16.6	8.5	5.12	4.88 → 10
	3	17	8	4.7	5.3 → 10
	4	16.5	7.75	4.7	5.3 → 10
	5	14	10	7.14	2.86 → 10
	6	19.75	14.75	7.46	2.54 → 10
r-	1	27.5	10	3.63	6.37 → 10
	2	18.6	8.1	4.35	5.65 → 10
	3	18.9	10.75	5.69	4.31 → 10
	4	20.4	8.66	4.25	5.75 → 10
	5	18	11.3	6.3	3.7 → 10
	6	15.6	9.75	6.24	3.76 → 10
v-	1	17.6	7.1	4	6 → 10
	2	15.64	5.5	3.5	6.5 → 10
	3	19.1	9.6	5.08	4.92 → 10
	4	22.3	11.3	5.07	4.93 → 10
	5	13.9	6.9	5	5 → 10
	6	21	12.1	5.76	4.24 → 10

Tabel 1. — Sõnaalguste ahtushäälikute hellisusaste.

kiva oralse õhuliikumise (nn. suukurvi) ning häälehuulte vibreerimise (larüngaalkurvi). Viimaselt näeme, kas häälik on olnud heliline või helitu. Suukurvi vajame, et eraldada üksikute häälikute vahesid. Katsete arv hääliku kohta on erinev, kõikides 1 ja 15 piiris.

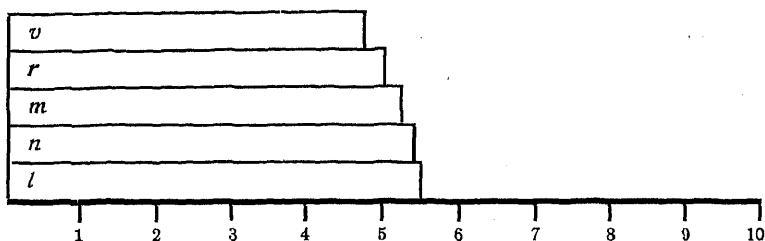
Hääliku helilisusaste on märgitud π -ga ja selle saame, kui jagame vaadeldava hääliku helilise osa pikkuse sama hääliku absoluutse pikkusega ning jagatise korrutame kümnega. On pikemata selge, et π maksimaalseks väärtuseks võib olla 10.

Häälik	Katseisik	Hääliku kogupikkus	Helilise osa pikkus	π	τ
-	1	12	7	5.83	0 → 5.83
	2	11.5	2.1	1.9	0 → 1.9
	3	9.25	3.5	3.78	0 → 3.78
	4	10	3.75	3.75	0 → 3.75
	5	11.25	11.25	10	0 → 10
	6	12.5	12.5	10	0 → 10
m	1	14	11.5	8.2	0 → 8.2
	2	10.8	0.66	0.6	0 → 0.6
	3	11.5	2	1.74	0 → 1.74
	4				
	5	13	13	10	0 → 10
	6	13	13	10	0 → 10
-n	1	12.5	9.5	7.6	0 → 7.6
	2	12.25	3	2.45	0 → 2.45
	3	12	7	5.83	0 → 5.83
	4	15	11	7.33	0 → 7.33
	5	12.5	22.5	10	0 → 10
	6	13.8	13.8	10	0 → 10
-r	1	8	6	7.5	0 → 7.5
	2	9.5	—	0	—
	3	8	2.75	3.44	0 → 3.44
	4	15.25	12	7.9	0 → 7.9
	5	12	12	10	0 → 10
	6	10	10	10	0 → 10
-v	1	9	8	8.9	0 → 8.9
	2	14.75	4	2.7	0 → 2.7
	3	8.5	—	0	—
	4	16.5	7	4.24	0 → 4.24
	5	14	14	10	0 → 10
	6	13.75	13.75	10	0 → 10

Tabel 2. — Sõnalõpuliste ahtushäälikute hellisusaste.

Helilisuse paika märgime τ -ga ja see võib esineda hääliku algul, keskel, lõpul või kogu ulatuses. Kui häälik on absoluutselt heliline, siis kirjutame $\tau = 0 \rightarrow 10$. Muude

helilisusjuhtude puhul on τ erinev, näit. $\tau = o \rightarrow 5$, siin on π väärtus 5 või teiste sõnadega pool häälikust on heliline ja nimelt esimene pool.

Tabel 3. — Sõnaalguliste ahtushäälikute helilisusaste.

Eespool toodud tabelid annavad kokkuvõtte mõõtmistulemuste keskmiste väärtuste kohta.

Nagu esitatud materjalist selgub, ei ole ühegi katseisiku sõnaalguline *l*, *m*, *n*, *r*, *v* täiesti heliline, vaid enam või vähem helitu. π keskmiseks väärtuseks kõigi vaadeldavate häälikute kohta on ligikaudu 5, s. t., et häälik on ainult pooles pikkuses heliline.

Seevastu intervokaalne ahtushäälik on igal katseisikul absoluutselt heliline. Samuti võrdub vaadeldavate häälikute π -väärtus 10-ga ka neil juhtumel, kus *l*, *m*, *n*, *r*, *v* järgneb küll helitule konsonandile, aga lõpul on veel vokaal (*putru*-tüüp).

Sõna lõpul võib ahtushäälikule eelneda kas vokaal või konsonant (tüübid: *pudel*, *mahl*). Kummalgi juhul võime konstateerida osa katseisikute puhul ka erinevat esindust häälikute helilisusastmes. Kahel ida- ja lõunapoolsemal katseisikul on vaadeldav lõpphäälik täiesti heliline, ükskõik kas see järgneb vokaalile või (helitule) konsonandile. Ainult mõni üksik katse erineb üldisest seaduspärasusest, kuid seda tuleb vaadelda pigemini „häälduskomistuse“ kui teissuguse esinduse näitena.

Seevastu nelja lääne- ja põhjapoolsema katseisiku hääldamises esineb juba suuremaid kõikumisi. Kõigepealt on vokaalile järgnev ahtushäälik ainult osaliselt heliline või isegi täiesti helitu. π keskmisi väärtusi näitavad alljärgnevad arvud:

- l*: 5.83; 1.9; 3.48; 3.35;
- m*: 8; 0.6; 2.5;
- n*: 7.8; 2.28; 5.88; 7.33;
- r*: 7.5; 0; 3.44; 7.18;
- v*: 8.9; 2.7; 0; 4.26.

Ootusekohaselt peaks seega helitule konsonandile järgnev *l, m, n, v* osutama täiesti helituks. Seda tõendabki katsematerjal. Nimetatud neljalt isikult ei saanud *mahl*-tüübi puhul kordagi kümogramme, kus larüngaalkurvil oleks märgata vibratsiooni. Nähe oleneb sellest, et helitute häälikute *p, s, š, f, ʰ* ja arvatavasti ka klusiilide *k* ning *t* artikuleerimisel on häälehuuled hõngusasendis ning see asend püsib ka järgneva hääliku artikuleerimisel ⁶.

Mis puutub nende juhtumite seletusse, kus enam või vähem helitule ahtushäälikule eelneb vokaal, tuleb siin arvestada lauska lõppu. Jälgides larüngaalkurvil helilisuse liikumist, nõrgeneb see lõpu poole tunduvalt ja lakkab vaevaltmärgatavate võngetega. Võrreldes algusvokaaliga on ka lõpphäälikule eelneva vokaali helilisusvibratsioon tunduvalt tagasihoidlikum. Selle põhjuseks on häälehuulte artikulatsiooni nõrgenemine ja lõppemine, kuna oraalne või labiaalne tegevus veel kestab. Et eesti keeles ei ole helilisusel mingit funktsiooni, ei fonoloogilist ega morfoloogilist, võivad siin kõikumised helilisusastmes veel hästi suured olla.

Kasutatud kirjandust.

1. P. Ariste: Hiiu murrete häälikud. Tartu 1939 = HMH.
2. P. Ariste: Eesti sulghäälikud *k, p, t* ja *b, d, g*. EK 1933, lk. 73—82 ja 170—181.
3. Stefan Einarsson: Beiträge zur Phonetik des isländischen Sprache. Oslo 1927.
4. Alfred Gassert: Stimmhaftigkeit u. Länge der Verschlusslaute im Konstanzer Dialekt. Leipzig 1929.
5. P. Menzerath u. A. de Lazerda: Koartikulation, Steuerung u. Lautabgrenzung. Eine experimentelle Untersuchung von —. Berlin u. Bonn 1933 = K.
6. G. Panconcelli-Calzia: Die experimentelle Phonetik in ihrer Anwendung auf die Sprachwissenschaft von —. 2. Aufl. Berlin 1924 = EF.
7. P. de Pienaar: Die Fonoposotie en die Fonotopie van afrikaanse afsluitings- en vernouingsklanke binne die spraakmolekuul. Amsterdam 1930.
8. F. Äimä: Vorläufige Versuche zur Endoskopie der Kehlkopfartikulation der labialen Verschlusslaute sowie der Spiranten *h, s, f*. Festschrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 November 1924. Helsingfors 1924.

Enn Kolt.

⁶ HMH 251 jj.

Voiced Consonants *l, m, n, r, v* in Estonian.

It is shown in the present paper that the Estonian consonants *l, m, n, r, v* are not always completely voiced but that the degree of voice in them depends on the position of the sound in the word. As in other similar investigations dealing with this problem within the limits of some language or dialect, the conclusion is reached here that the sounds in question are completely voiced in an intervocal position and in certain cases also when placed between a plosive and a vowel (types *male* and *putru*). Initially, however, these sounds are voiced only partially, for about half their duration. Even greater fluctuations in the degree of voice in them occur when they are in a final position (types *mahl* and *puhel*) where *n* varies from 0 to 10 according to the person investigated. The fact that voice has no phonological or morphological function in the Estonian language explains the possibility of these variations.

Mitmesugust.

N. Andersoni *Häme* etümoloogia.

Soome-ugri keeleteaduse vanema uurimisjärgu ning soome-ugri ja indo-euroopa keelte suguluse hüpoteesi põhjendaja Nikolai Andersoni surmast möödus tänavu (9. III) 35 aastat. Ei ole vist ülearune sel puhul esile tuua tema kirja 28. 10. 1896 Jakob Hurdale¹, mis peaks pakkuma peale kultuuriloolise huvi ka keelelist.

Nimelt on siin esmakordselt esile tõstetud soome nimede *Häme*, *hämäläiset* leedu päritolu. Ainult H. G. Porthan on varem väitnud, et *Suomi* on tähendanud üldse 'maa' ja kuulub vastavasse slaavi sõnarihma (vene *semlja*, poola *ziemia*, läti *sem*, *seme* ~ *semme*). Otseselt *Häme*, *hämäläiset*-küsimust käsitleb a. 1899 E. A. E.* (= E. A. Tunkelo) artiklis „Mistä nimi „Häme“?“², kus ta hiljem, kuid iseseisvalt jõuab N. Andersoniga võrdsele seisukohale. Võttes võrdluse aluseks *maad* tähendavad balti sõnad (leedu *žemė*, läti *jeme*, preisi *same* ehk *semmē*) leiab ta häälikuliselt täiesti võimalikuna muutuse *žemė* >> *häme* või leedu *žemas* ('niedrig') >> *hämä*-. Viimast peab ta tõenäolisemaks (samast tüvest *Samaiten*, *Samogitier* 'madalmaalased') ja kirjeldab võimalusi, kuidas võis nimi leedulastelt kanduda üle soome hõimule. E. A. E. ei esita oma arvamust ainukehtivana, vaid peab võimalikuks ka O. Donneri oletust³, mis on avaram J. A. Sjögreni omast. Donneri järele põlvnevad soome *hämeinen* 'dunstfull', eesti *hämme*, *hämme* 'niiske, märg' ja ungari *šämjék* ehk *šämm'ék* (kirjakeeli *semlyék*) 'soine, vesine niit' samast soome-ugri sõnarihmast, kusjuures ungari laen slaavi keeltest pole tõenäoline.

¹ EKLA, EKS Hurt I, 16 a.

* Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat 26—27, käsitles T. Häme-seletust, tähendab, et „selitystä ei voi katsoa suinkaan varmaksi“. (Toim. lisand.).

² Virittäjä 1899 97—107.

³ Vertalleve Sanakirja Suomalais-Ugrilaisten kielten alalla II (Helsinki 1876) 145.

Uuema seisukohana erineb eelnenuist H. Ojansuu oletus⁴. Ta seob *Häme* ja *hämäläiset* kujudega *hämöinen* 'dunkel, skum', *hämäkkä* 'dunkel, skum', *hämärä*, 'dunkel, otydlig, skum, skymlig, halfdager, halfdunkel', kusjuures esitab *Häme*, *hämäläinen* tähendusena 'sekava, järjestyksetön'. Need nimed oleksid kuulunud algeiliselt laplastele (laplaste poolt enda kohta tarvitavate *sabme*, *sabmelaš* häälikulist vastavust *Häme*, *hämäläinen*-kujudele on jaatanud ka E. N. Setälä⁵) ja alles hiljem saanud hämelaste nimeks. Viimased kutsusid ennast varem *tavasti*⁶, mis Ojansuu järgi tähendab 'järjestystäpitävä, kelvollinen, kunnollinen'. Seevastu peab Julius Ailio⁷ *Häme*'t vanemaks kui *Tavasti*. Esmakordselt esineb *Tavasti tafstalonti*-kujulisena ruunikirjas umbes a-st 1030 ja *Häme* vene kroonikas⁷, kui a. 1042 oli Novgorodi sõjakäik *jäämide* (*häme* vene vaste) vastu.

N. Andersoni kiri dr. Jakob Hurdale.

Казань, Односторонка Ново-Горшечной у. д. Пото.

Hochgeehrter Herr Doctor!

*Empfangen Sie meinen herzlichsten Dank für das freundliche Geschenk, das mir um so teurer ist, als ich wegen meines verspäteten Eintreffens in Riga nicht das Vergnügen hatte, Ihrem für mich ganz besonders interessanten Vortrage beiwohnen zu können. Zufällig traf Ihre Sendung gerade ein, als ich mit dem Niederschreiben eines Referats über die archaeologische Ausstellung beschäftigt war, das ich in der gestrigen Sitzung unserer Gesellschaft für Archaeologie, Geschichte u. Ethnographie vortragen wollte. Leider wurde meine Absicht durch einen Fieberanfall vereitelt, so daß mein Bericht erst gegen Ende November verlesen werden kann. Natürlich habe ich darin am ausführlichsten Ihre großartige Collection geschildert und freute mich daher sehr, daß Ihr vollständiger „Bericht“ mir die Möglichkeit bot, einige Ergänzungen hinzuzufügen. Deshalb muß ich Ihnen noch ganz besonders danken. Sobald der Vortrag in unsern „Извѣстия“ gedruckt sein wird, werde ich mir erlauben, Ihnen ein Exemplar zu übersenden, vielleicht schon zusammen mit meiner Abhandlung über Biarmaland, die ich in russischer Sprache für die „Труды“ ausarbeite, zugleich aber auch in deutscher Sprache veröffentlichen möchte (etwa in den Sitzungsberichten der Gél. Estnischen Gesellschaft). Dagegen wird mein zweiter Congressvortrag (zur Etymologie der Wörter *kantele*, *känkles*, *kükle*, *зудокъ* u. *зусли*) * wahrscheinlich zuerst in russischer Sprache erscheinen, aber wohl nicht vor dem nächsten Semester, weil ich meine Arbeit erheblich vertiefen und erweitern will. Fürs Erste steht mir eine weniger erquickliche Aufgabe bevor, nämlich einen Vortrag für die Aula auszuarbeiten, wobei ich nur in der Gruppierung des Materials und in der äußern Form werde selbständig sein können, auf Vervollständigung unseres Wis-*

⁴ Suomalaista paikannimitutkimusta I (Turku 1920) 88, 89.

⁵ Virittäjä 1899 109, 110.

⁶ Suomalaista paikannimitutkimusta I 216—218.

⁷ Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille III, II trükk. (Porvoo 1922) 309.

* Siin ja järgnevalt toim. sõrend.

sens aber Verzicht leisten muß. Sehr leid tat es mir, daß ich bei meinem zweitägigen Aufenthalt in Petersburg Ihrer gütigen Einladung nicht nachkommen konnte. Schon unterwegs war ich recht unwohl, und als ich am Freitag den 23. Aug in der Residenz eintraf, fühlte ich mich so krank, daß ich nicht einmal meinen Schwager aufsuchen konnte. Am Sonnabend fuhr ich schon um 8 Uhr morgens ins Ministerium, wo ich im Interesse eines jungen Menschen verschiedene Schritte zu tun hatte. Von dort aus wollte ich zu Ihnen fahren, um wenigstens meine Karte abzugeben, falls ich zu so früher Stunde nicht vorgelassen werden sollte. Aber im Departement sagte man mir, daß der Minister bereits wieder sein Amt übernommen habe und, wie gewöhnlich, am Morgen Audienz erteile. Doch müsse ich sehr eilen, um noch vorgelassen zu werden. Das tat ich denn auch, kam aber dennoch gerade zu Toresschluss an und mußte fast drei Stunden warten, bis die Reihe an mich gelangte. Meine Angelegenheiten waren bald glücklich erledigt, aber da ich zunächst den H. Akademiker Salemann sprechen mußte und darauf meinen Schwager aufsuchte, wurde es mittlerweile zu spät zu einer Vormittagsvisite. Am Sonnabend aber abends einen vielgeplagten Prediger aufzusuchen, dazu fehlte mir denn doch die Courage. Deshalb bat ich H. Akademiker Kunik, den ich erst gegen 6 Uhr aufsuchte, mich bei Ihnen entschuldigen zu wollen, was er hoffentlich auch getan haben wird. Am Sonntag verließ ich schon um 9 Uhr morgens Petersburg und traf in Nishnij Montag um 11 Uhr vormittags und in Wassilssursk, wo meine Familie den Sommer verbrachte, schon um 10 Uhr abends ein. So ist es denn gekommen, daß ich meinen Wunsch mich mit Ihnen über verschiedene Fragen zu besprechen, nicht habe erfüllen können. Das tut mir unendlich leid, um so mehr, als ich glaube annehmen zu dürfen, daß diese Fragen auch Sie interessiren werden, denn sie betreffen zumeist die Vergangenheit der sogenannten westfinnischen Volksstämme. So z. B. halte ich die bisherigen Etymologien der Namen „H ä m ä l ä i s e t“ u. „K a r j a l a i s e t“ für durchaus verfehlt und glaube namentlich nicht daß der erstere mit Sjögren vom estn. h ä m m abgeleitet werden darf. Mir scheint das Wort litauischen Ursprungs zu sein, d. h. eine phonetisch unangreifbare Wiedergabe der Wörter ž é m e u. ž é m a s (H ä m ä u. h ä m e') zu enthalten, also dem Sinne nach mit m ā - m ē s identisch zu sein. Darüber hoffe ich nächstens eine eingehende Untersuchung veröffentlichen zu können. Doch nun muß ich schließen.

Indem ich mich Ihrem Wohlwollen bestens empfehle, bleibe ich Ihr ergebener

N. Anderson.

18 $\frac{28}{X}$ 96.

Aarne Vinkel.

Vastuseks V. Tauli'le*.

V. Tauli ei ole oma vastusega minu arvustusele mu uuesti-vastamise ülesannet raskeks teinud. Tema vastusest tõstan ma välja kolm punkti, nimelt need, mis on minu arvates kõige olulisemad.

* Vt. allakirjutanu „Mõtteavaldusi Valter Tauli teose Öigekeel-suse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ puhul EK 1940 54—56 ja V. Tauli „Kirjutise „Mõtteavaldusi“ puhul“ ib. lk. 128—130.

1) Tauli raamatu II osa „Eesti õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ nimetasin ma oma arvustuses teose „esimeseks peaosaks“ ja teose III osa „Kuidas lahendada õigekeelsuse ja kirjakeele korraldamise probleem?“ — „teiseks peaosaks“. Teose tekstimaht on 255 lk., sellest võtavad need osad oma alla 232 lk., nii näib, et niisuguseks nimetamiseks oli mul täis õigus. Ja mis ma saan sinna parata, et esimene nendest tundub kui „deskriptiivne eesti õigekeelsuse ajalugu, kusjuures ei ole esijoones tähelepanu juhitud üksikute keeleteoste poolt tehtud ettepanekute tagajärjeku- sele, vaid pigemini keelekorraldajate õigekeelsuslikkudele põhi- mõtetele“ — ja teine kui nende põhimõtete „kriitiline sõelumine“. V. Tauli enda sihiasetus võis ju küll olla teissugune, kuid sellest ma ei ole informeeritud ja tean ainult seda, mis leidub teoses. Väljenduste „eesti õigekeelsuse ajalugu, kusjuures on peatähelepanu pühendatud keelekorraldajate õigekeelsuslikkudele põhimõtetele“ ja „õigekeelsuse põhimõtete ja keelekorralduse meetodite ajalugu“ vahel minu arvates vist liiga suurt diskrepantsi ei ole. Aga kui ei ole, siis ei oleks ka V. Taulil põhjust kuri olla. Hoopis valest kohast aga ründab mu arvustust autor, kui ta arvab, et tema seisukohti olevat otsitud sellest osast, mis juba oma sihiasetuselt tsi- teerib teisi autoreid. Ei, neid on otsitud teose „teisest peosast“, täh. pealkirja alt „Kuidas lahendada õigekeelsuse ja kirjakeele kor- raldamise probleem?“ Nii siis ka autori enda soovitusel järele päris parajast paigast. Aga nähtavasti ei suuda see osa olla seda, mis temast teha on kavatsetud, ja ma jään kindlaks oma arvami- sele, et see osa on esmajoones ikkagi meie õigekeelsuslaste kriitiline sõelumine, kuigi ta on normatiivne oma sihiasetuselt, mida ma oma arvustuses ju ka toonitan.

2) V. Taulil on õigus, selles teoses „on esitatud isegi uue tea- dusliku distsipliini põhjendus ja kava“, kuid ta kompromiteerib oma mälu, kui ta väidab, et ma seda osa ei saavat arvustada. Seda on tehtud u. 1650 täheruumi ulatuses ja väidetud, et seda uut teadust saab uskuda ainult radikaalne determinist.

3) V. Tauli pahandab, et tema teosele on ette heidetud liigroh- keid ja sagedasti väheütleavaid tsitaate. Ma nõudsin oma arvustu- ses, et igale keeleteoste pühendatud peatükk oleks tõeline pisi- uurimus, milles avalduks käsitleja enda sünteetiline seisukoht, nüüd aga väidab V. Tauli, et selle osa ülesanne olevat objektiivne ana- lüüs. Kas arvab siis V. Tauli tõepoolest, et kui ta trükkib käsitel- dava teoreetiku kirjutustest ära teatava kvantumi eriti markantseid lauseid, seob need omavahel endapandud konjunktsioonidega ja lisab sellele kõigele algusesse ja lõppu paar „kokkuvõtvat rida“, et siis see ongi juba objektiivne analüüs?

Loomulikult peab teaduslikus uurimuses objektiivsust taot- lema, seda saavutada on aga võimatu. Et tsiteerimine kõige kindlam tee oleks võimaliku objektiivsuse saavutamiseks, seda ma ei usu — olgu siis tsitaadid ise lühikesed või pikad. Tsi- taadid on ikkagi katked ja nii tuleb ka ülevaade paratamatult kat- kine; teatava seisukoha referaat aga tohib ainult siiski mõne- võrragi pretendeerida „autentsusele“. Refereerimine üldse on hoopis raskem ja sügavam ülesanne kui seda tavaliselt arvata tahe- takse. Põhjaliku uurija poolt tehtud referaat näit. mõnest raske- sisulisest filosoofilisest teosest on kindlasti juba iseseisev ja oluline teaduslik uurimus, sest ta näitab isenesest, kuidas ja mida tuleb vaadelda. Ja kõnesolevas teoses oleks refereerimine aidanud mööda samade autorite kahekordsest käsitlemisest — algul krono- loogiliselt ja hiljem õigekeelsuse printsiipide seisukohalt. Tsitaat ei

saa olla tõestus — ta on illustratsioonimaterjal. V. Tauli ometi tunneb käsitletud keeleteoste kohta kõike, tähendab ta ei kujunda oma arvamist nendest mitte sugugi ainult esitatud tsitaatide järele. „Autori enda sünteetiline seisukoht“ — loomulikult vastava keelemehe teooria puhul — avaldugu siis refereerivas, deskriptiivses ülevaates, mida minugipärast illustreerigu tsitaadid. Kas siis see sünteetiline seisukoht on õige, tähendab kas autor on suutnud näha olulisi momente ja neid õieti järjestada — sellest sõltub juba teose väärtus ja usaldatavus. Tsiteerimisega me ühestki kirjutus-est ega teooriast veel ülevaadet — nimelt usaldatavat — ei saa. Väitega: ega mina süüdi ei ole, tema tegi ka, ei saa ega tohi midagi vabandada.

R. Laanes.

Keelelisi küsimusi-kostuseid.

K ü s i m u s. Kuidas on õige ütelda: kas *tahes-tahtmata* või *tahtes-tahtmata*? X.

K o s t u s. Küsijat huvitavad nimelt keelendid *tahes* ja *tahtes*. Need kaks sõna on eesti keeles mõlemad tarvilikud, kumbki aga omal kohal, s. o. nad erinevad tähenduselt.

Iga eestlane oskab õigesti tarvitada väljendeid: *kui palju tahes, millal tahes, kus tahes, missugune tahes, tee mis tahes* jne.; kõigis neis väljendeis esineb *tahes* tähenduses 'ükskõik' (näit. ükskõik kui palju, ü. millal, ü. kus, ü. missugune, tee ü. mida). Teistes keeltes on *tahes*-sõna vasteiks: sm. *tahansa*, lad. *-libet, -cunque*, vn. *любо́й, ... бы ни*, sks. *beliebig*.

Sõnakuju *tahtes* on aga *da*-infinitiivi reeglipärase (*es-lõpu*-line) inessiiv, nagu neid eesti keeles kõigist verbidest moodustatakse: *leida ~ leides, võtta ~ võttes, uhta ~ uhtes* jne., jne., niisiis ka *tahta ~ tahtes*. Viimane vorm katab sisult täies ulatuses samuti teiste keelte vastavasulise muutevormi: sm. *tahtoen*, lad. *volens*, sks. *wollend*. Ei ütelda ju eesti keeles ka kunagi *mitte tahes*, vaid *mitte tahtes seda teha*.

Praeguesitatust järgneb, et ei ole mõtet väljendil *tahes-tahtmata* 'ükskõik-tahtmata', vaid sisu saab olla ainult väljendil *tahtes-tahtmata* 'tahtes või tahtmata', nagu seda konstruktsiooni tarvita-
vad teisedki keeled: sm. *tahtoen tai tahtomattaan*, lad. *nolens-volens* 'mitte tahtes või tahtes', vn. *хочешь — не хочешь*, sks. *wollend oder nicht wollend*.

Väljendit *tahtes-tahtmata* on varemalt rahva suus ikka tarvitatud (vt. ka Wied. Wb. vg. 1226), sellisena on ta ühemeelselt fikseeritud ka Tapa keelekongressil 13. VI 1911 (vt. Eesti kirjakeele reeglid lk. 13). Alles E. Muugi VÕS-i kaudu on *tahes-tahtmata* asjatut lahkeli tekitavana esile toodud ja sama autori kaudu minu koostatud ÕS-i lõppossagi paigutatud. Eesti õigekeelsuse huvides tuleb see loogikavastane väärvorm meie kirjakeelest kahtlemata kõrvale heita ja üldtarvitusele jätta ainult *tahtes-tahtmata*.

J. V. V.

Vastutav toimetaja: Joh. V. Veski.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud JUULIUS MÄGISTE

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgset ainekku, mis on tähtis õppijaile, tõlkijaile ja kõigile keeletarvitajatele. Silmas on peetud ka igakülgselt teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimesid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autorit peetakse heaks soome keele ja soome murrete tundjaks. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

AKAD. EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS, TARTUS 1931.
VIII+688 lk., alandatud hind 7 kr.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

- Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud J. Mägiste ja E. Elisto. Hind 50 senti.
- Eestipäraseid eesnimisid. Toimetanud J. Mägiste. Hind 50 s.
Eelmiste kirjastaja: Nimede Eestistamise Liit, Vene 23, Tallinn.
- Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4, alandatud hind à 10—15 s.
- Liivi lugemik I—IV, à 25—40 s. Setu lugemik I, II. Hind 50 ja 75 s.
- Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.
- Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest. A. Saareste. Hind 40 s.
- Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.
- Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga.) Albert Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.
- Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.
- Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 40 s.
- Eesti *saama*-futuuri algupärasest ja tarvitamiskõlblikkusest. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 50 s.
- Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. R. Nurkse. With an English Summary. Hind 1 kr.
- Intonatsiooni, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles. E. Põldre. Avec un résumé. Hind 40 s.
- Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal. A. Raun. With an Summary. Hind 40 s.
- Eesti keele mitmest palgest. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 25 s.
- J. V. Veski ja eesti oskussõnastikud. A. Kask. Avec un résumé. Hind 40 s.
- Eesti *se-*, *ske-*, *kse-*verbide konsonantse liitumise esindusest. M. Toomse. Avec un résumé. Hind 60 s.
- Teise silbi poolpikk vokaal eesti keeles. Ö. Sõster. Hind 30 s.
- Ülevaade 1056 keskkooliõpetaja õigekirja ning õigekeelsuse tase-mest. E. Nurm. Avec un résumé. Hind 50 s.
- Läänemere- ja volga-soome keelte võrdluste alalt. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 70 s.
- Keele osast vaimu arengus. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.
- Piibli keelest. Kahesaja-aastast eestikeelset piiblit mälestades. Hind 3 kr.
- Piibli keel ja rahvakeel. Avec un résumé. Hind 1 kr.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Kõigilt siinseilt väljaandeilt ant. A. E. Seltsi liikmeile 20% hinnaalandust, välja arvatud Eesti nimi ja Eestipäraseid eesnimisid (vt. ülal). — SOOME-EESTI SÕNARAAMATULT ka „Eesti Keele“ tellijaile 20% (s. o. 1 kr. 40 s.) hinnaalandust.

EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XIX aastakäik, 1940)

ilmub aasta kohta kaheksa numbrit, à 24—32 lk., kokku 192—256 lk. Kevadsemestril antakse välja neli, sügispoolaastal neli numbrit.

Tellimishind aastaks sisemaale 3 kr., välismaale 4 kr., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. 50 s. Üksiknumbri hind 40 s., kaksiknumber 80 s. — 1 kr. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus o/ü. „Noor-Eesti“ ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varem ad aastakäigud:

- I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr.
- V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 75 s.
- IX—XV aastak., 1930—1936, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 20 s.
- XVI—XVII aastak., 1937—1939, à 256 lk.,
brošeeritud, hind 3 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudele raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada Akad. Kooperatiivi raamatukaupl.

Erisoodustused:

„Eesti Keele“ 1940. aastakäigu tellijaile annab AES võimaluse saada EK neljast esimesest aastakäigust vabal valikul kaks tasuta (saatekulude vastu), peale selle osta viiendat, kuendat ja seitsmendat aastakäiku poole hinnaga, s. o. à 1 kr. 60 s. — kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates või isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel). Akadeemiliselt Kooperatiivilt. Soome-eesti sõnaraamatult (vt. eelmisel leheküljel) saavad EK tellijad 20 % (1 kr. 40 s.) hinnaalandust — Akadeemilisest Kooperatiivist.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada teaduslikke uurimusi eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitledes ka üldkeeleteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku ajakirja järele.

EESTI KEELES

leiavad käsitlemist õigekeelsuse ning keele tegeliku korralduse küsimused. EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatause ja E. Kirj. Seltsi Keeletoimkonna keelelisi otsuseid ning reegleid.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda keelelise kirjanduse, eriti tegelikku tarvitusse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) arvustisi, murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Rüütli 24, III kord. Tel. 22-81 (peatoimetaja).

HIND 40 SENTI.